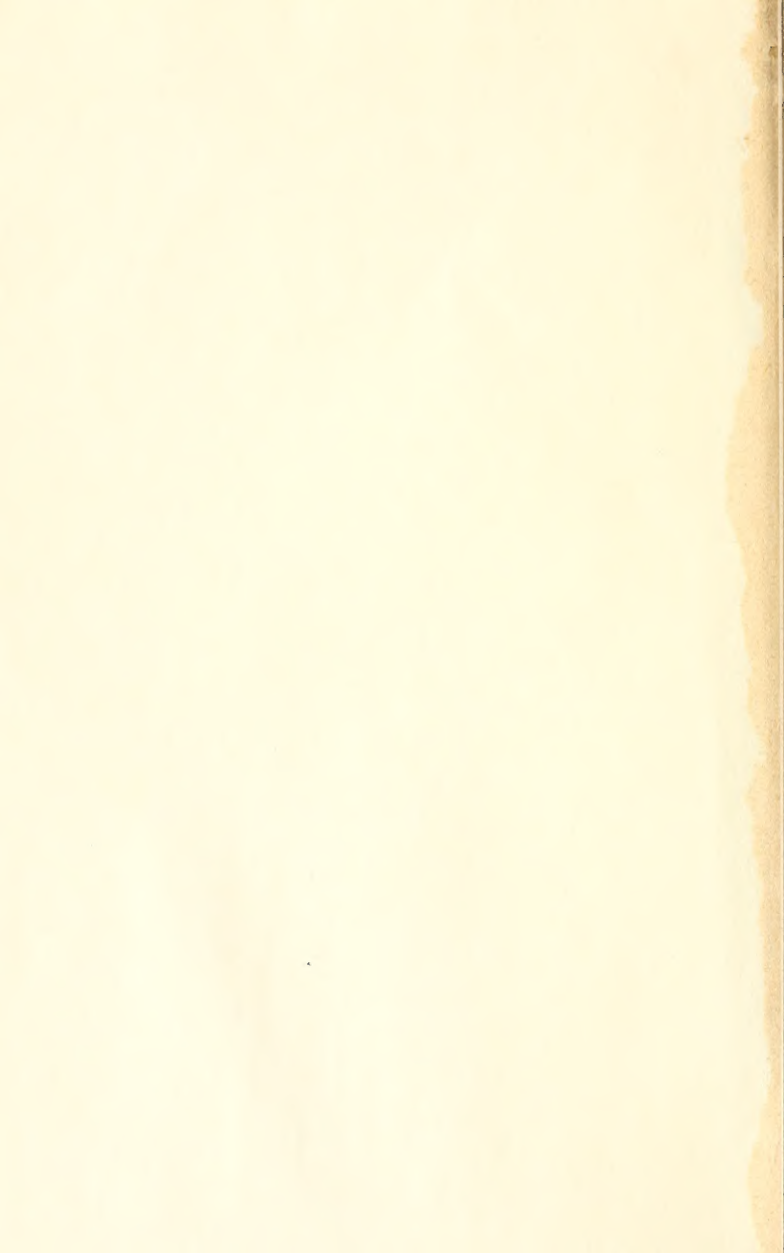

3 1761 07455968 3

Юлий Цезарь

УІЛЛІАМ ШЕКСПІР.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛІША.

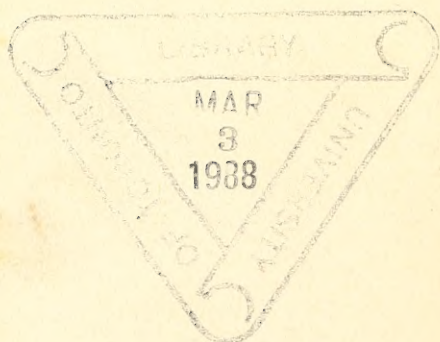
Виданий з передмовою і поясненнями

Др. Ів. Франка.

У ЛЬВОВІ 1900.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПЕРЕДМОВА.

І. Значінє драми. „Юлій Цезарь“ — одна з найпопулярніших Шекспірових драм. Від першої її появи на сцені в 1601 році ми маємо свідoctва про її великий успіх. Поет Джон Вівер у своїй поемі „The Mirror of Martyrs“, виданій 1601 р. пише:

Юрба стоголовна по Брутовій мові
Кричить: „Властолюбний був Цезарь, амбітний!“
Коли-ж Марк Антоній в проречистім слові
Вказав його добрість, заслуги крайові,
Ревнула: „То Брут є злочинець всесвітний!“
Новим наповнившись ми давнім гидуєм;
Спів доти нам гарний, аж другий почуєм.

Ще в р. 1640 поет Леонард Діґс у своїй вірші на честь Шекспіра писав: „Коли мав появи́ти ся Цезарь і коли виступали на сцену Брут і Кассій в різкій суперечці, як же захоплені бували тоді слухачі і з яким подивом виходили з театру! Але иньшого дня з нудного хоч і старанно обробленого Катіліни (Бен Джонзонового) не могли видержати ані одної стрічки“. Навіть у XVIII в., в часі псевдокласицизму „Юлій Цезарь“ був одною з не-

многих Шекспірових драм, що не перестали бути зрозумілими. В р. 1741 його перекладено на німецьке, а Вольтер пробував наслідувати його. Ремінісценції з сеї трагедії віднаходять і в класичній німецькій драмі: в Гетевім Фавсті (поява земного духа нагадує появу Цезаревого духа) і в Шіллеровім „Вільгельмі Телю“ (сцена конспірації).

Для дослідника Шекспірового життя і творчости „Юлій Цезарь“ цікавий з двоякого погляду. Він стоїть як граничний камінь на якимсь крутім переломі в його житю. Після довгого ряду майстерних комедій і патріотичних драм в роді „Генриха V“, творів навіяних глибокою вірою в жите, повних веселої мудрости і свободи духа, він розпочинає ряд великих трагедій, чим раз більше понурих, подіктованих чим раз більше песимістичним поглядом. Деякі ноти в тім страшнім акорді, як ось погорда для народньої юрби, зневіре в жінку, в приятнь, в любов, брешуть чим раз різче, сильнійше, доходячи до повного нігілізму в „Тимоні Атенськім“. Та з другого боку ніколи доси Шекспір не творив таких глибоких і з таким артизмом скомпонованих драм. Його основне змаганє: вилущувати в кожній події її психологічні мотиви, поглиблювати і освітлювати драматичними способами психологічні конфлікти в душі героїв, тепер доходить до повного панованя. В остатніх творах сеї епохи, приміром в „Антонії і Клеопатрі“ та „Тимоні Атенськім“ драматична композиція усуває ся на другий плян, а психологічна студія творить головний зміст драми. Певна річ, сей зворот у Шекспіровій творчости не був випадковий, але мусів мати звязок із його особистими і з сучасними англійськими відносинами. Новійша критика віднайшла багато фактів, що ки-

дають деяке світло на сей переверот у душі поета. Не входячи детально в се питання, ми роздивимось тут тільки в тих фактах, що мали вплив на „Юлія Цезаря“, а з порівняння драми з її жерелом поспробуємо вивести деякі заключення про настрій і філософію автора.

II. Сучасні мотиви. Історичні обставини, серед яких повстав Шекспірів „Юлій Цезарь“, нагадували де в чім обставини змальовані в самій драмі. Під панованєм Єлисавети Англія з малого королівства зробила ся великою світовою силою; ряд блискучих побід на морю і на суші поміг Англії звалити першешство Іспанії; розвій промислу і торгівлі притягив Голландію і нідцькі Ганзеатські міста. Обік сего йшла оживлена праця на полі науки і артистичної творчости. Кінець XVI віку був епохою такого розцвіту Англії, яким у цілій історії дуже мало можна найти паралелів.

Але вже в остатніх роках XVI в. показували ся признаки розстрою. Королева, людина без сумніву здібна і відважна, старіючи ся виявляла чимраз більше слабші прикмети свого характеру: безмірну зарозумілість на свою красоту, капризність та непостійність, певність своєї необмеженої влади і гіпокризію. Її давніші випробувані дорадники та воеводи померли; її молодий фаворит граф Ессекс, хоч чоловік високо талановитий та відважний, визначав ся при тім також деякими важними хибами характеру, був зарозумілий, неоглядний і похопливий на всякі авантури — і се не віщувало доброго кінця.

Ессекс знав особисто Шекспіра; він був і сам по троха поет і любив поезію та театр. Правдоподібно зблизив ся Шекспір до всевладного фаворита ще 1590 р.; в його оточенню

пізнав він пізнійше свого найліпшого опікуна, молодого лорда Саутемптона. Се був молодий панич, горяча і непогамована натура, сьмілий у війні, освічений і пристрасний прихильник літератури та театру. Він закохався в панні Єлисаветі Вернон, сестріниці Ессексовій, але королева не дозволила йому женити ся з нею. Та Саутемптон не послухав закау і оженив ся з нею потаємно. Се так розлютило королеву, що веліла арештувати обоє молодих і замкнути їх на протяг медових місяців до вязниці, тай потім уже ніколи не прийняла Саутемптона до своєї ласки.

В марті 1599 р. Єлисавета вислала Ессекса на чолі 14.000 війська до Ірляндії де якийсь Тайрон підняв був бунт против Англії. Зараз на початку сеї експедиції спігкала Ессекса неприємність: він іменував був Саутемптона генералом своєї кінноти але Єлисавета, що не могла Саутемптонови дарувати його самовільної женячки, зажадала від Ессекса, щоб віддалив його, і Ессекс рад не рад мусів учинити се.

Та ось випало так, що похід против Тайрона не вдався і Ессекс вернув до Англії ні з чим. Се дуже розгнівало королеву. Ессексови виточено процес за головну зраду. Правда, сей процес не довів ні до чого, але Ессекс роздратований ним і бачучи, що ласка королеви до него пропадає безповоротно, разом із Саутемптоном уложив змову на против королеви. Змовники хотіли опанувати її особу і захопити в свої руки керму державних справ. Але виконане пляну було таке недотешне, що справа розбила ся на першім кроці; Ессекса і Саутемптона арештовано д. 8. лютого 1601 р. (див. *Brandes, Shakespeare*, стор. 351—371). Ессекс був засуджений на смерть і стятий 25 лютого того-ж року; Саутемптона засуджено

VII

на досмертню вязницю, з якої він увільнив ся аж по смерті королеви Єлисавети.

Що катастрофа, яка спіткала тих двох високопоставлених. а близьких Шекспірови людей, мусіла зробити на него велике вражінє, про се не можна сумнівати ся. Адже-ж у марті 1599 р. він з ентузіазмом витав Ессексове виступленє в похід до Ірляндії; в прольогу до пятого акту його Генриха V. читаємо:

Тепер же гляньте
В рухливій кузії й робітні уяви,
Як Лондон вилива' своє міщанство.*)
Пан голова, вся рада в гарних строях,
Мов сенатори у старому Римі,
Й рої плебеїв по за їх плечима
Йдуть витязеві Цезарю на зустріч;
Чи — щоб взять менший, та любійший приклад,
Коли-б так із Ірляндії вернув ся
Вожд нашої ласкавої царци
(Хай в добрий час іде!) й приніс нам бунт
Настромлений на меч, то чи один би
Із сего сумирного міста тис ся,
Щоб повитать його!

Вже тут цікаве зіставленє Цезаря з Ессексом; воно показує, що в Шекспіровій душі вже тоді виробляла ся певна асоціяція ідей у тім напрямі. Правда, про саму Ессексову катастрофу безпосередніх згадок у Шекспірових творах нема. Про такі річи писати тоді було небезпечно, а надто сама ідея конспірованя против коронованих голов не була симпатична Шекспірови. Тільки раз, у 121 сонеті адресованім до лорда Герберта і написа-

*) Себ то на стрічу Генрихови V., що вертає з Франції з війни.

VIII

нім по всій правдоподібності 1601 р., Шекспір натякає на своїх нещасних опікунів. Запевняючи Герберта про свою любов він твердить, що вона далеко постійніша від політики, яка звичайно погубляє своїх коханців, і додає:

Присявідчить би сеє блазні
Часу нашого могли,
Що для доброти вмирають,
А для злочину жили.

Таке розумінє Ессексової долі висловлене Шекспіром дає несумнівний доказ на те, що драма „Юлій Цезарь“, се потічний вігук того сензаційного факту, на який Шекспір дивився власними очима. Бож придивімося ближше, які постаті, які конфлікти змальовані в тій драмі!

Всеволодний Цезарь, славний побідами і генієм, старієть ся; сонце його генія померкло, перевагу беруть людські слабости: пиша, зарозумілість, забобонність і впертість. А насупротив него серед юрби невдоволених виріжнює ся чоловік молодий, виливовий і люблений народом, філософ з уподобаня, натура м'яка і гуманна, але задивлена в філософічні доктрини та в свою республіканську традицію — Брут. Між тими двома силами приходить до конфлікту, в якому, що правда, гине Цезарь від мечів змовників, але гине й Брут разом зі своїми прихильниками наслідком власної політичної недогадливості, чесності і м'якості там, де треба було бути безоглядним, наслідком податливості там, де треба бути консеквентним, і неподатливості там, де слід би було уступити. Гине чесний чоловік для того, бо його вчинок, сповнений у найліпшій намірі, був таки злочинном з огляду на відносини, серед яких був сповнений; гине як герой пізнавши, що через помилку вважав увесь

свій час і своє оточення героїським. Умирає для честоти, живши для злочину — так само, як по Шекспіровій думці вмер граф Ессекс. Із сего погляду ми мусимо Шекспірову трагедію „Юлій Цезарь“ уважати поетичним монументом здвигненим на могилі нещасного англійського магната. Дивлячись на неї з сего погляду ми зрозуміємо найкраще її архітектуру і ті зміни, які поробив Шекспір у своїм матеріалі вжитім для сеї будови, прикроюючи його для своїх цілей.

III. Жерела драми. Хоча Цезарева постать і смерть була темою багатьох драм у англійській літературі перед Шекспіром, то про те сам разом Шекспір не користувався жадним із тих своїх попередників, але черпав просто з Плутарха, а власне з життєписів Цезаря, Брута, Марк-Антонія і троха Ціцерона. В поясненнях до драми ми показали докладно, де Шекспір ішов за Плутархом, а де відбігав від него. Ті відскоки йдуть у трояким напрямі. Поперед усього Шекспір зробив фігуру самого Цезаря меншою, мізернійшою, ніж її змалював Плутарх. Він прибавив його фізичні недомогання, а його духовний портрет звів подекуди майже до карикатури. Шекспірів Цезарь забобонний, упертий на дрібницях, самохвалько, любить підлешування і підхлібство, хоч удає з себе непохитного; він у душі бажає корони, але не хоче стратити популярності в народної черні; він боїть ся конспіраторів, боїть ся людей, що багато думають і виявляє характерну у всіх тиранів предилекцію до людей ситих і тупоумних. Можемо сказати сміло, що се навмисно зменшена і скарікатурована копія Плутархового Цезаря, а ледво тіль дійсного, історичного. Але говорити при тім, як се чинить Брандес (ор. cit. 430. 441), про нездібність Шекспірову — розуміти Цезарів

геній. нема ніякої підстави. В інших своїх драмах згадує Шекспір не раз про Цезаря з великим ентузіазмом (див. *Brandes*, op. cit. 431) і велить нам догадуватись, що він дуже добре розумів його велич. Колиж тут він змалював його таким малим, то се очевидно не був брак розуміння, але його намір і той песімістичний настрій, у яким повстала трагедія. З того, що сказано вище, випливає ясно, що Шекспір писав свою трагедію під вражінем Ессексової катастрофи; а в такому разі щож простійше, як припущення, що в фігурі Цезаря він зложив характериснку тої, що була приятелькою і злим духом Ессекса — королеви Єлісавети? Критика згідно нісється, що Шекспір, боляй у остатній добі своєї творчости, від р. 1600, дивився на Єлісавету далеко не ентузіастично, не віддавав їй ніяких прилюдних похвал, не обізвався ані словом при її смерті (див. *Brandes*, op. cit. 350). А що той Цезарів портрет, який він змалював у драмі, не в одному нагадує ту Єлісавету, яка підписувала смертний засуд на Ессекса, се відразу впадає в очі.

Коли з одного боку Цезаря вкоротив Шекспір навіть супроти Плотарха, то Брута, властивого героя трагедії, змалював навіть вище Плотархового росту. Правда, сам Плотарх кермуючись республіканськими симпатіями підкресив Брута супротив його історичного оригінала; Шекспір додав йому ще більше симпатичних рисів, в тім числі прим. сердечне відношення до слуг і вояків, до жінки, лицарське почуття справедливости і безкористність, хоча прим. Плотарх згадує про те, що він значно побільшив свій маєток лихвою. Очевидно, що й тут рукою Шекспіра кермувала не жадна республікансько-демократична тенденція, а виразне бажання — перенести на Брута симпа-

XI

тичні риси нещасного графа Ессекса. З сего вийшло, що він мусів перемінити історичні пропорції і використовуючи совісно дрібні або анекдотичні риси знайдені у Плутарха, дав образ мало відповідний тому, що знайшов у своїм первовзорі, та за те тим більш інтересний як пам'ятка його власного настрою і його поглядів на своє оточення.

Ще в однім напрямі бачимо у Шекспіра зміну супроти Плутарха. Коли у грецького історика оповідання держить ся досить об'єктивно супроти народних мас, то Шекспір і тут, як у „Коріолані“, не таїть ся зі своєю нехіттю до тих мас, робить їх глупішими, більше змінними та безхарактерними, ніж були на ділі, або, як влучно висловив ся один критик, переносить до Риму льондонську вуличну юрбу з кінця XVI віку.

„Юлій Цезарь“ надрукований був у перше аж у повнім (посмертнім) виданю Шекспірових творів 1623 р.

І. Франко.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

DRAMATIS PERSONAE.

Юлій Цезарь.		Флявій }	трибун.
Октавій Цезарь }	тріум-віри	Марул }	трибун.
Марк Антоній }	послі	Артемідор,	софіст Кнідос-ський.
М. Емілій Лепід }	смерти Цезаря.	Віщун.	
Ціцерон Публій }	сенатори.	Цінна, поет.	
Помпій Лена }		Другий поет.	
Марк Брут }	змовники протів Юлія Цезаря.	Люцій, Титиній, Мессали,	
Кассій }		молодий Катон і Во-	
Каска }		люмній, друзі Брутові	
Требоній }		та Касспів.	
Літарій }		Варрон, Кліт, Клявдій,	
Децій Брут }		Стратон, Люцій, Дар-	
Метел Цімбер }		дан, слуги Брутові.	
Цінна }		Піндар, слуга Касспів.	
		Кальфурнія, жона Цеза-	
		рева.	
		Порция, жона Брутова.	

Сенатори, міщане, сторожі, прибічники й иньші.

Сцена більшої частини драми в Римі, потім у Сардесі та під Філіппами.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Рим. Вулиця.

Входять Флявій, Марул та купа міщан.

Флявій.

Геть по домах, гультаї, геть розходьтесь!

Чи се вам сьвято? Знаєте-ж се добре,

Що ремесник не мусить сновигати

В робочий день без ремесної цехи.

Кажи, яке твоє ремесство?

Первий міщанин.

Та що ж, добродію? я тесля.

Марул.

Де-ж твій фартух шкурятяний і шнур твій?

Чого се так прибравсь, неначе в сьвято?

А ти, добродію, хто будеш?

Другий міщанин. По правді сказавши, добродію, перед хорошим ремесником я тільки, так сказати, підлаток.

Флявій.

Кажи, яке твоє ремесство, просто.

Другий міщанин. Таке, добродію, що вповаю, моїй совісті не завадить. Я, бачте, добродію, поправляю ледаче.

Марул.

Ремество, дурню! чуєш ти? ремество!

Другий міщанин. Ну бо, добродію, благаю тебе, не рвись так. А хоч і порвеш ся, так я тебе поправлю.

Марул. Що ти сим хочеш сказати? Поправш мене, грубіяне?

Другий міщанин. А вже-ж, добродію, підлатаю тебе.

Флявій. То се ти швець?

Другий міщанин. Далєбі, добродію, я тільки й живу шилом; тільки й мішаюсь у чоловіче й жіноче діло, що шилом. Я, добродію, настоящий лікарь старого обува. Як зробить ся йому дуже недобре, я його й вилічу. Найлуччі люде, які тільки ступають на волову шкуру, ходіли по моїй роботі.

Флявій.

Чому-ж сьогодні не в своїй ти ятці?

Чого по вулицях їх водиш за собою?

Другий міщанин. Далєбі, добродію, що-б відтонтали своє обува, а мені прибавилось роботи. Справді-ж, добродію, ми зробили сьвято, щоб подивигнись на Цезаря та повтішатись його тріумфом.

Марул.

Втішатись? чим? яке завоювання

Везе він Риму? і які підданці

Закрашують колеса його воза,

Слідом за ним ідучи у кайданах?

Вп пентюхи, ви каменюки, гірші

Всього що єсть на сьвітї безчуттьове!

Жорсткі серця, жорстокії Римляне!

Чи то-ж то ви не бачили Помпея?

О, скільки раз на мури й на бойниці,

На вежі, вікна й димарі високі
Ви злазили і, на руках державши
Малих дітей, по цілим дням сиділи,
І дожидались терпеливо, поки
Помпей великий вулицями йтиме!
А зуздрівши його, бувало, колісницю,
Чп ви-ж такого не здіймали крику,
Що й Ти́бр у берегах своїх труснв ся,
Злякавши ся лунн, що відкликалась
На ваші крики по його вертепах!
Тепер же, як найкраще повдягавшись,
Хи́ба собі ви сьвята не зробили,
І не посипали квітками всю дорогу
Тому, хто йде, пишаючись тріумфом
Над кровю благородного Помпея? ¹⁾
Геть по домах! І впавши на колі́на,
Просіть богів, щоб одвернули кару,
Що певно вдарить на таку невдячність.

Ф л я в і й.

Іді́те, люде добрі, та за гріх сей
Зберіть до купи всю свою голоту,
Ведіть її на узберіжжє Ти́бра
І поти плачте понад ним гіркими,
Поки найви́сші береги він пійме. (Виходять міщане).
Чп бач, як жужлі їх нутра зтопились!
Ні́муючи, в своїй винї, почезли.
Тепер іди оттак до Капіто́ля,
А я пі́йду сюди, та позриваймо
Окрасу із статуй, де лиш побачим. ²⁾

Ма́ру л.

А можна нам таке чинити?
Тепер, ти знаєш, люперкальське сьвято. ³⁾

Ф л я в і й.

Дарма. Нехай ні на одній статуї
Трофеї Цезаря не повівають.
Я чернь усюди позганяю з вулиць,

А ти собі зганяй, де зуздриш купу.
Общипуй у його на крилах піре,
То він літатиме звичайним робом.
А то ще підібеть ся више ока
І всіх держатиме у рабськім страсі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Громадський майдан.

Входять у процесії з музикою: Цезарь, Антоній, готовий до гонитви, Кальфурій, Порція, Деций, Ціцерон, Брут, Кассий і Каска; за ними великий тиск людей, а серед них віщун.

Цезарь.

Кальфуріє...

Каска.

Гов. цитьте! Цезарь мовить.
(Музика вмовкає).

Цезарь.

Кальфуріє...⁴⁾

Кальфурій.

Я тут, мій пане.

Цезарь.

Стань же

Як раз перед Антонієм на стежці,
Як бігтиме в гонитві він. — Антоній!

Антоній.

Що, Цезарю, мій пане?

Цезарь.

Антоніє, в гонитві ти торкнеш ся
Кальфурії. Старі бо люде кажуть,
Що неплодющі, як до них торкнулись
На сій сьвятій гонитві, вагоніють.⁵⁾

А н т о н і й.

Я пам'ятатиму. Як скаже Цезарь
„Зроби отсе“, то вже воно й зробилось.

Цезарь.

Ідімо, і пильнуйте всіх звичаїв. (Музика).

Віщун.

О Цезарю!

Цезарь.

Ге, хто се кличе?

Каска.

Замовкни все! Мовчать, кажу вам! (Музика втихає).

Цезарь.

Хто з натовпу мене, із тиску кликав?

Я крізь музику голос чув кричучий:

„О Цезарю“! Кажі; ось Цезарь слуха.

Віщун.

Остерегайся ід у березолі.⁶⁾

Цезарь.

Що се за чоловік?

Брут.

Се віщуватий:

Він каже, щоб ти ід остерегався

У Марті.

Цезарь.

А нехай сюди приступить:

А дайте позирну йому в обличчя.

Кассій.

Іди до Цезаря, козаче, з тиску. (Віщун зближається)

Цезарь.

Ну, говори тепер ще раз. Що скажеш?

Віщун.

Остерегайся ід у березолі.

Цезарь.

Якийсь сновидний; хай іде. Ну, далі!

(Яса. Виходять усі окрім Брута та Кассія.)

К а с с и й.

А ти не йдеш дивитись на гонитву?

Б р у т.

Я? Ні.

К а с с и й.

Ходім бо.

Б р у т.

Я не забавляюсь.

Не той я чоловік, що наш Антоній.

Тебе-ж я, Кассіє, не зупиняю.

Іди собі, коли твоя охота.

К а с с и й.

Я, Бруте, постеріг з якогось часу,

Що у в очах у тебе щезла ласка,

Котру привик від тебе дознавати.

Аж надто став холодний ти до мене.

І надто ти поводиш ся понуро

З прихильним до тебе, сердечним другом.⁷⁾

Б р у т.

Не помиляй ся, Кассіє: дивлюсь я

Понуро тільки на себе самого.

Мене з якогось часу стали мучить

Непримиримі між собою страсті

І мисли, одному мені годящі:

Від них то може я й хмуриим здаю ся.

Та сим не мусять огірчатись друзі

(Між них я, Кассіє, й тебе рахую)

І про моє недбальство ниніше думать,

Як тільки, що сей бідний Брут воює

З самим собою, а про те й байдуже,

Щоб до людей прихильність виявляти.

К а с с и й.

Не знав же я твого страждання, Бруте,

І через те таїв у серці думи

Великої цінн, високі пляни.

Скажи-ж, мій добрий Бруте, чи ти можеш
Своє лице вбачати?

Б р у т.

Нї, не можу:

Бо око не побачить себе иньше,
Як через одсьвіт, через иньші речі.

К а с с и й.

Се правда. Тим-то ми й жалкуєм, Бруте,
Що ти в дому таких зеркал не маєш,
Котрі-б достоїнства твої таємні
Твоєму власному являли оку.
Я чув, як многі луччі люде в Римі
(Окрім Цезаря безсмертного), згадавши
Про Брута і, сумуючи в тісноті
Отсх часів бажали, щоб той Брут,
Той благородний Брут та мав їх очі.

Б р у т.

В які безодні, Касспе, ти тягнеш,
Мене і хочеш, щоб у власнім серці,
Я вбачив те, чого ще в нїм не має?

К а с с и й.

Ось слухай, Бруте, наготуй ся слухать.
Ти знаєш, що себе не можеш бачить
Так добре, як побачиш через одсьвіт;
Отсе-ж я, зеркало твоє, смиренно
Тобі представлю у тобі самому
Таке, чого ти й сам в собі не знаєш.
У щирости моїй не сумнівай ся.
Колиб я, любий Бруте, був насмійшинок,
Або вязавсь до кожного з любовю;
Колиб ти визнав, що я душа лестива,
Що я суджу того, з ким обіймаюсь,
А на пирах із шуваллю лигаюсь,
Тоді мене вважай ти небезпечним.

(Труби і веселий гук).

Брут.

Що се за гук? Боюєсь, колиб не вибрав
Народ його собі царем.

Кассій.

Боїш ся?

То думаю, що ти сього й не хочеш.

Брут.

Не хочу, Кассіє, дарма що дуже
Люблю його.⁸⁾ Та що се ти так довго
Мене задержуєш тут? Що ти хочеш
Довірити мені? Коли що небудь
Таке, що всім від того буде добре,
Постав против правого ока честь,
А смерть против лівого, на обох їх
Погляну сьміло: бо з душі бажаю,
Щоб так боги мені допомагали,
Як честь люблю і не бою ся смерті.⁹⁾

Кассій.

Сю чесноту в тобі я также знаю,
Як і твоє обличчє. Отже честь
І буде змістом моєї промови.¹⁰⁾
Я не кажу, як ти і інші люде
Міркують про сю жизнь; а що до мене,
Мені було-б так любо і не жити,
Як жити і що-день когось боятись,
Такого-ж, як я сам. Я народив ся
І ти також свободним, як і Цезарь.
Згодовано обох нас также добре,
І холоднечу зимню ми обидва
Так само як і він, терпіти вмієм.
Бо раз, під вітряну жоретку негоду,
Як Тибр кипів і бив ся з берегами,
„Що, Кассіє“? сказав до мене Цезарь:
„Чи кинув ся-б зо мною ти в сей клекіт
Щоб он туди перемахнуть“? І зараз
Я кинув ся, як був у всій одежі,

І тільки закричав йому: „За мною!“
Він також бурхонує. Ревла пучина,
А ми її розрізували міцно,
Відкидували геть, і зупиняли
Серцями, жаждущими переваги.
Та ще далеко до мети гукне він:
„Гей, Кассіє, на поміч! потонаю“...
І мов Еней, великий наш прапрашур,
На плечах з полум'я у Трої виніс
Старенького Анхіза так я з Тибра
Знеможеного Цезаря. І сей то,
Сей чоловік тепер зробився богом.
А Кассій що? мізерна тварь, що мусить
Хилитись перед ним, як глянє скрива.
У Шпанії його трусила тряця;
Я бачив, як сей бог тремтів і нитивсь;
Поблідли легкодухі губи в нього,
А око, що лякало всю вселенну,
Пригасло. Чув я, як він стогне.
І той язик, що всі Римляне з нього,
Навчаючись, писали мови в книги,
„Ой лелечко!“ кричав: — „Дай п'ять, Титине“,
Мов дівчина недужа. І такий то
Слабосилок отсим величнім світом
Орудує і передує всім!
Чи то-ж не диво, о боги благії! (Веселий гук і труби).

Б р у т.

І знов у труб! знов громадські крики!
Я думаю, що се їх звеселяють
Нові, ще більші Цезарю гонори.

К а с с і й.

Так, друже, він іде, немов колює
Отсим тісненьким світом, а ми тут,
Дрібнота, проміж ніг його блукаєм,
Шукаючи собі безславної могили.
Судьба людей буває їм підвладна.

Біда, коханий Бруте, не в планетах.
А в нас самих, що пасемо ми задню.
От Брут і Цезарь... Що-ж би в нїм такого
Було, в цїм Цезарі, що голоснїйше
Імя його гуде дзвінить, нїж наші?
Напишеш їх — твоє таке ж хороше.
Промовиш їх — твоє таке-ж принадне.
Ізважиш їх — однаково заважать;
А заклинати ними стань, то визвеш
Одним і другим таке ж хутко духа. (Великий гук).
Скажи-ж, во імя всіх богів, чим Цезарь
Годуєть ся, що так у гору виріє?
О віку наш! осоромивсь ти вельми.
Ти, Риме, втратив сїмя благородне.
Коли се так бувало від потоцу,
Щоб вік одним прославивсь чоловіком?
Коли про Рим хто говорив аж доєн,
Що у його просторих мурах тільки
Всього і єсть одним одна людина?
Тепер же так воно і справді: в Римі
Доволї місця, та один живе в нїм.
О! ми обидва від батьків чували,
Що був колись на сьвітї Брут, которий
Так легко стерпів би царя у Римі,
Як і пекельного старого дїдька.¹¹⁾

Брут.

Що любив ти мене, я не сумнію ся.
Угадую, куди мене й теребиш.
Що-ж думаю про се й про наше время.
Я розкажу навпослі; а сьогодні
Прошу тебе, задля моєї дружби,
Не куч мене вже більше. Що сказав ти,
Обдумаю, а що добавить хочеш,
Я все те вислухаю терпеливо.
Ми виберем для сього лучче время,
Щоб про такі бесїдувати речі.

Удовольни ся-ж, благородний друже,
Поки що тим, що Брут скорійше буде
Незнаним селюхом, ніж сином Рима
В таких важких умовах, як, здається,
Сей час на нас накинута береться.

К а с с и й.

Радію, що моїм слабеньким словом
Я викресав хоть стільки іскор з Брута.

Б р у т.

Ігри кінець: вертається вже Цезарь.

Вертається Цезарь із своїм почтом.

К а с с и й.

Як мимо йтимуть, зупини ти Каску
Хоть за рукав, то він тобі розкаже
Своїм понурливим звичаєм, що там
Чинилось важного сьогодні.

Б р у т.

Добре...

Дивись однакже, Кассіє, як Цезарь
Гнівом палає. На чолі мов пляма,
А всі кругом — мов вилаяні слуги.
В його Кальфурії поблідли щокни,
А в Ціцерона очі червоніють
І світіть ся, мов серед Капітоля,
Як перекир йому в сенаті роблять.

К а с с и й.

Про все розкаже нам наш Каска.

Ц е з а р ь.

Антоніє!

А н т о н і й.

Що, Цезарю?

Ц е з а р ь.

Нехай мене обстануть люде ситі,
Гладкоголові, що в ночі сплять добре.
Он Кассій — зирка голодно, з під лоба;

Він надто много дума; небезпечні
Такі людці.¹²⁾

А н т о н і й.

Не бій ся, Цезарю: він не опасен.
Се благородний Римлянин і тихий.

Цезарь.

Я не боюсь його, а тільки хтів би,
Щоб він сптійший був. Коли-б же з страхом
Імя моє вязалось, то нікого
Не знаю я, кого-б я так стеріг ся,
Як худорляки Касеня. Він много
Читає; він великий наблюдатель,
І прозирає в жизнь людськую зирно:
Не любить, так як ти Антоній, ігор.
І музики також; сьмієть ся рідко;
А засьмієть ся, то немов глузує
З себе самого і картає дух свій,
Що дав себе чим небудь розсьмішити.
Такії люде вічно у трівозі,
Як перед ними хто угору піjde,
І тим самим же небезпечні дуже.
Я більше говорю тобі, де треба
Боятись, ніж про те, що я бою ся.
Бо я всегда один, усе я Цезарь.
Іди на правий бік: бо я не дочуваю
На лїве ухо, і скажи по правді,
Як думаєш ти сам про нього.
(Виходять Цезарь із своїм почтем. Каска лишаєть ся позаду).

К а с к а.

Чого смикнув мене ти за одежу?
Про що зо мною хочеш говорити?¹³⁾

Б р у т.

Скажи нам, Каско, що там склалось?
Чого се Цезарь двить ся так мрачно?

К а с к а.

Хиба-ж ти там не був?

Брут.

Коли-б я був там,

То й не питав би в Каски, що там склалось.

Каска. Ге, йому піднесено корону, і як піднесли, він одіпхнув її задом руки, от-так. Тоді всі так і заревли з радощів.

Брут. Чого-ж ревли у друге?

Каска. І в друге того ж

Брут. Ревли вони і втретє. Чого-ж у третє кричали?

Каска. Та все того-ж.

Брут. То йому тричі підносили корону?

Каска. А вже-ж тричі, і він тричі відпихав її, і все тихше да тихше; а мої благі сусіди ревли за всяким одиханням.

Кассій. Хто-ж йому підносив корону?

Каска. Антоній.¹⁴⁾

Брут. Розкажи доладно, як се було, любий Каско.

Каска. Ну, хоть мене завісь, доладно я не розкажу. Се було просто сьміховище. Я й не вважав на нього. Бачив, що Марк Антоній підніс йому корону, та й не корона то була, а так собі короненя. Ну, як я вже сказав, він одіпхнув її раз; а про те мені здавалось, він би радійшій узяти її. Тоді він підніс її вдруге; він одіпхнув її знов; та мені здавалось, ніби вельми нехотя пальці його відділялись од корони. А тоді підніс йому в третє; він одіпхнув її і втретє; і кожного разу, як її цурав ся, голота репетувала, плескала своїми порепаними руками, кидала в гору заяложеними ковпаками, і за те, що Цезарь цураєть ся корони, так наволяла своїм диханням, що за малим богом не вдушила Цезаря: бо тут зомлів

і впав. Я-ж не одважився тут реготати, боючись роззявити рота і вхопити гідкого воздуха.¹⁵⁾

К а с с и й.

Та годі бо вже! Як! зомлів, ти кажеш?

К а с к а. Упав серед ринку; з рота піна і ні слова.

Б р у т.

Се певно так: бо в нього є падуча.¹⁶⁾

К а с с и й.

Ні, се не в Цезаря, а в тебе, в мене
І в Каски благородного падуча.

К а с к а. Не знаю, що ти хочеш сказати сим, а те певне, що Цезарь упав. І коли голодранці не плескали йому і не підвистували, дивлячись по тому, чи він догоджував їм, чи ні, зовсім як комедиянти в театрі, то я не чесний чоловік.

Б р у т.

Що-ж він сказав, вернувши ся до себе?

К а с к а. Та що? Не падавши ще, як побачив, що череда зраділа цуранню корони, він розірвав ковчій у сорочці. — „От моє горло, переріжте“! І будь я ремесник, я-б ухопив ся за слово, от провалився я в пекло серед сієї шувалі! А потім упав. А як вернувся до себе, тоді каже: що коли зробив або промовив що неладне, то просить їх славетностей покласти се на карб його болюсти. Три чи чотири шерпи коло мене закричали: „Ох, добра душа!“ и простили йому від усього серця. Та воно нічого не варто. Коли-б Цезарь пропоров наскрізь їх матірок, вони-б зробили так само.

Б р у т.

І потім він вернувся сюди понурий?

К а с к а.

Еге.

К а с с и й.

Чи Ціцерон нічого не промовив?

К а с к а.

Чому би ні? Він говорив по грецьки.¹⁷⁾

К а с с и й.

Про що?

К а с к а. Ну, колиб я вам се сказав, то ніколиб не показавсь вам у вічі. А ті, що розуміли його, то вєсмїхались один до одного і похитували головами. Для мене-ж се була греччина. Ще вам скажу: Марулу та Флявію заткнули пельку за те, що позривали повязки з Цезаревих статуй. Бувайте здорові. Було ще там дурниць доволї, та всього не згадаєш.

К а с с и й.

Ходїм вечеряти до мене, Каско,

К а с к а.

Нї, я вже обіцяв ся инде.

К а с с и й.

То чи не прийдеш завтра пообідать?

К а с к а. Прийду, коли жив буду, а ти при пам'яті, і коли твій обід буде стоїти їди.

К а с с и й. Добре, ждатиму тебе.

К а с к а. Жди, буду. А тепер прощайте.

(Виходить).

Б р у т.

Яким же помелом сей чоловік зробив ся!

А в школі з нами був живий мов іскра.

К а с с и й.

Він і тепер такий, як дійде діло

До благородного якого вчинку,

Дарма що вахлаєм таким здаєть ся.

Се тільки до його ума підлива,

Щоб люде лучче наставляли вуха,

Смачнійш його слова перетравляли.

Брут.

А може й так. Тепер ми попрощаймось.
А завтра, коли хоч поговорити,
Прийду до тебе, чи ти сам до мене
Приходь. Я буду визирати.

Кассій.

Прийду. Тим часом думай про вселенну.
(Виходить Брут).

Ти благородний, Бруте, так, а все-ж бо
Я бачу, що і твій металъ шановний
Переробити на щось інше можна.
Отим же то наш благородний розум
З подібними собі й держатись мусить.
Бо хто стоїть на правоті так твердо,
Щоб спокусить його було не можна?
Ненавсний я Цезарю, а Брута
Він любить. Та нехай я був би Брутом,
Він Кассієм, мене-б він так не вкоськав.
Ось я в ночі йому в вікно підкину
Писульок неоднаких рук, мов ріжні
До нього пишуть про його велику
Повагу в Римі, а тим часом темно
Натакують, який амбітний Цезарь.¹⁸⁾
Тоді хай Цезарь добре бережить ся; —
Зіпхнем його, абож нам згинуть доведеть ся.
(Виходить).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця.

Грім і блискавиця. Входять напроти себе Каска з голим
мечем та Ціцерон.

Ціцерон.

Добрийвечір. Се Цезаря ти, Каско,
Провів до дому? Що-ж так важко дишеш?
Чого се так злякав ся чи стрівоживсь?

К а с к а.

А ти байдуже, як всесьвітня сила
Затрусить ся, мов що слабе, похиле?
Видав я хуртовини Ціцероне,
Як скиглячи вітри дуби кололи;
Видав, як гордий океан здимав ся,
Ярив ся, пінив ся і силкував ся
Аж під грізні хмари сягонути;
Та до сієї ночі не проходив
Крізь хуртовину із дощем огненням.¹⁹⁾
Чи там усобиця на небі підняла ся,
Чи світ пихою прогнівив безсмертних
І в'оружів їх на людську руїну?...

Ц і ц е р о н.

Хвіба що небудь ще страшнійше бачив?

К а с к а.

Один невільник (ти його сам знаєш)
Ізняв лівницю в гору — загорілась,
Мов двадцять смолоскип палало в купі,
Да й тільки: бо рука ціла зісталась.
А против Капітоля стрів я лева
(Я не ховав уже й меча у піхву).
Зирнув на мене, та й пійшов понуро,
І не зайняв мене. Дивлюсь, ізбилось
До купи з сотня блідодлиць женщин;
Від страху помінилсь. Всі кляли ся,
Що бачили, як люде огняні
Сюди й туди по вулицях ходили.
А вчора птиця ночі серед ринку
В полудне сіла, скиглила й кричала.
Коли-ж такі дива постали разом,
Нехай не кажуть: „Ось тому причина;
Се натуральна річ“. Бо я в тім певен,
Що сі дива недобре щось віщують
Тій стороні, що вказують на неї.

Ціцерон.

І справді се якесь химерне время:
Та люде на свій лад міркують речі,
Не так, як нам самі вони говорять.
Чи прийде Цезарь завтра в Капітолій?

Каска.

А як же? Бо Антонію звелів він
Сказать тобі, що він там буде завтра.

Ціцерон.

Добраніч, Каско. Під сердитим небом
Не до проходки.

Каска.

На добраніч. (Виходить Ціцерон).

Входить Кассій.

Кассій.

А хто тут?

Каска.

Римлянин.

Кассій.

Се голос Каски.

Каска.

Чутке у тебе вухо. От-то нічка!

Кассій.

Найприємнійша для людей хороших.

Каска.

Хто з нас таке грізне зазнає небо?

Кассій.

Ті, хто видав гріхами повну землю.
Що до мене, блукав я скрізь по місту,
Оддаючи себе скаженій ночі,
І так розхріставшись, як бачиш, Каско,
Я груди обнажав перед громами,
І як зміяста, снія блискавиця,
Здавалось, розчиняла груди неба,
Під стріл себе я підставляв метою.

К а с к а.

Про що-ж ти так спокушував безсмертних?
Ми мусимо лякатись і тремтіти,
Як всемогуті небеса в сих знаках
Таких страшних герольдів посилають,
Щоб нас вжахнути.

К а с с и й.

Стуманів ти, Каско,

Чи се в тебе нема тих іскор життя,
Котрі у Римлянина мусять бути,
Чи ти пригашуєш їх? Зблідши зіриш,
Жахаєш ся й дивуєш ся, що небо
Зробило ся так чудно нетерплячим.
Коли-б же зміркував сего причину,
Чого сї всі огні, чого духи сї бродягь,
Чого птахі й звірі перемінлись,
Чого старі, малі й дурні віщують,
Чого се все змінило свій порядок,
Свою природу й шлях своїх призначень
На щось дивоглядне, — тоді-б ти бачив,
Що небо їх таким натхнуло духом,
Щоб стали ся знаряддями лякання
Дивоглядній аж надто ще державі.
Назвав би я тобі і чоловіка,
Такого зовсім, як ся ніч страшенна:
Гримить, блискає, одкриває труни
І, мов той лев, рикає в Капітолї.
Він сам собою, Каско, не міцніший
Над тебе і мені, та дивно виріс
І став страшним, як сї чудні прояви.

К а с к а.

Тя, Кассе, про Цезаря говориш?

К а с с и й.

Про кого-б ні було. Бо ми, Римляне,

Такії-ж маєм мускули і члени,
Як наші предки мали. Тільки-ж, горе!
Померли душі в нас отців, і править
Дух наших матірок усім нами.
Кормива наша й наша терпеливість
Показують, що ми жінками стали.

К а с к а.

А справді кажуть, що в сенаті завтра
Поставлять Цезаря на царство певно.
Мовляв: нехай собі корону носить
На морі й на землі і всюди, тільки
Не в нас в Італії.

К а с с и й.

Тепер я знаю,
Куди свого кинджала направляти:
Ізбавить Кассій Кассія від рабства.
Боги! сим даєте ви силу і слабому,
Сим побиваєте ви деспотів-тиранів.
Нї вежі кам'яні, нї стіни з міді,
Нї безпросвітні тюрми, нї міцні
Залізні ланцюги не виннять духа.
Як сї земні замки огиднуть життї,
Вона здобуде сили відомкнутись.
Коли я знаю, знай і вся вселенна,
Що я свій пай тиранства що-години
Зумію скинути на віки з себе.

К а с к а.

Так само й я, і кожен раб владіє
Потугою свого позбутись рабства.

К а с с и й.

Чого-ж би Цезарю тираном бути?
Бідаха! Знаю, він не був би вояком,
Колиб не бачив, що ми всі овечки.
Не був би й левом він, колиб не бачив,

Що ми всі поперевертались в серни.
Хто хоче хутко розложити багаттє,
Той наперед бере мягку солому.
Що-ж се за потерть, за останнє сьміттє,
Що се за мотлох Рим, коли він служить
На те підналом, щоб нам осняти
Таку покидьку, як сей Цезарь?.. Що-ж се?
Куди се я зайшов слідом за горем?
Се-ж може я перед рабом охочим
Розговоривсь? Тоді я певно знаю,
Що мушу наготовитись до суду.
Та я в'оружен; нічого боятись.

К а с к а.

Ти се говориш Касці, чоловіку,
Котрий не був ніколи ухопентом.
На, ось моя рука. Вербуї охочих,
Щоб одвернути сю напасть од Риму.
Ніхто ногою дальш мене не ступить.

К а с с и й.

Тепер ми торгувались. Знай-же Каско,
Що я не одного з великодушних
Римлян подвигнув на спасеннє діло,
Однаково спасеннє й небезпечне.
Тепер вони під портиком Помпея
Стоять і ждуть мене; се діло певне.
В таку страшенну ніч ніхто не ходить
По вулицях. Стихії з нами в згоді:
Такі-ж криваві, ярі, безпощадні,
Як і наш задум.

Входить Цінна.²⁰⁾

К а с к а.

Стань тут: бо хтось іде сюди, та й спішно.

К а с с и й.

Се Цінна: я ходу його пізнаю всюди.
Він з наших. — А куди се, Цінно?

Цінна.

Шукав тебе. Хто се? Метеллюс Цімбер?

Кассій.

Ба ні, се Каска. Він із нами.

Хиба там ждуть мене?

Цінна.

Рад вельми.

Що се за ніч страшенна! З наших двоє

Чи троє бачими дива предивні.

Кассій.

Так ждуть мене? Кажи бо.

Цінна.

О мій друже!

Колиб же й благородного ще Брута

Ти нахилив до нас!

Кассій.

Не клопочи ся.

Ось, любий Цінно, на отсей папірець.

Положиш там, де претору сидіти,

Да так, щоб він упав у-в око Бруту;

А се йому в вікно ти вкнеш,

А се приліпиш воском до статуї

Старого Брута. Все це поробивши,

Приходь в Помпеїв портик. Ми там будем.

Чи Децій Брут з Требонієм прийшли вже?

Цінна.

Усі прийшли, опріч Метелля Цімбра.

Пійшов тебе шукати до господи.

Я папірці порозтикаю зараз.

Кассій.

І зараз поспішай в театр Помпеїв (Виходить Цінна).

Ходімо, Каско. Ще до сьвіту треба

Нам побувати в двох у Брута.

Три четверті його вже наші; ще раз

Побачимось, то буде він і весь наш.

К а с к а.

Він високо сидить в народнім серці,
І з того, що у нас було-б виною,
Його повага зробить добродітель
І чесність, мов альхімія чудовна.

К а с с и й.

Ти зрозумів гаразд, чого він стоїть
І як потрібний вельми нам. Ходімож.
Бо з півночі уже звернуло. Збудим
Його удосвіта, то й будем певні. (Виходять).

А К Т Д Р У Г И Й.

Сцена перва.

Рим. Брутів сад.

Входить Брут.

Б р у т.

Ге, Люцій! гов!...

Я і по зорях угадать не вмію,

Чи скоро буде день... Гов, Люцій! чуєш?...

Я б лучче сам так согрівив заспавши...

Та годі-ж спати, Люціє! вставай бо!

Входить Люцій.

Л ю ц и й.

Ти звав мене, мій пане?

Б р у т.

Подай мені в писарню свічку, Люцій,

І як засвітиш, то прийди сказати.

Л ю ц и й.

Ось зараз, пане. (Виходить).

Б р у т.

Се за його постане смертю. Сам я

Не мав би за що вдарити на нього,

Та ради спільного добра. Корони

Йому схотілось. Тут одно питання:

Як зопсує вона його природу?
На сонці-ж то й виводять ся гадюки,
І се ведить нам стóрожко ходити.
Укоронуємо його, тоді він...
Тоді дамо йому жало, се певне,
Щоб по своїй губив нас уподобі.
Щкодлива для людей така величність,
Що совість розлучає з властю. Цезарь...
Сказати правду, я ще не помітив,
Щоб він своїм страстям корив ся більше,
Ніж розуму. Да й то-ж бо кожне знає,
Що у людей покiрливiсть — драбина
Для юної амбіції. Хто в гору
Видряпуєть ся, дивить ся на неї.
Як-же збереть ся на саму вершину,
То до драбини повертає спину,
І позирає тільки вже за хмари,
Погорджуючи сходами низькими,
Котрими він піднявсь до високости.
Так може й Цезарь зробить. Тим то й мусим
Його перепинити.
Хоть те, що він тепер є, і не може
Оправдувати в нас такої звади,
Та от що може: те, що він тепер єсть,
До того й до того дійде. збільшившись.
Тим треба нам на нього так дивитись,
Мов се було б гадючення в яєчку:
Як вилупить ся, буде їдовите,
Таке-ж, як і весь рід його гадючий.
То й задушiм його у шкаралющi.

Вертаєть ся Люцій.

Л ю ц и й.

Вже, пане, свічка в вас горить в кімнаті.
Як кремінця шукав я на віконці,
Знайшов сю запечатану писюльку,
А не було її, як спать ладнав ся. (Оддаючи йому лист).

Б р у т.

Іди лягай ізнов: ще день не скоро.

Чи се не завтра іди березоля?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане.

Б р у т.

А подивись у календарь, та й скажеш.

Л ю ц и й.

Ось зараз подивлю ся, зараз. (Виходить).

Б р у т.

У воздуху жажити і свище пара:

Так видко тут, що й прочитати можна.

(Розпечатує лист і читає).

„Ти, Бруте, спиш. Прокниь ся, схамени ся!

Невже-ж наш Рим... Промов, удар і визволь!

Ти, Бруте, спиш: прокниь ся!...“

Такі підкази часто я знаходжу

Підкипнені мені, щоб я знаходив.

„Невже-ж наш Рим“... се я так доповняю:

„Невже-ж наш Рим та голову нахилить?“

Мої діди Тарквінія прогнали

Із римських вулиць, як царем він звав ся.

„Промов, удар і визволь“!.. Се благають.

Щоб я промовив і ударив?... Риме!

Клянусь тобі, як до ратунку дійде,

Я виповню твоє прохання виовні!

Вертаєть ся Люцій.

Л ю ц и й.

Березоля два тижні вже минуло.

(Стукання за сценою).

Б р у т.

Гаразд. Хтось стукає. Іди під двері.

(Виходить Люцій).

Як лиш мене той Кассій підостро́жив

На Цезаря, я зовсім спу не маю.²¹⁾

Між виконанням пагубного вчинку

І первим побудом до нього ціла
Середина, се мов якась фантазма,
Якесь гідке, страшенне сновидіння.
Тоді наш геній кличе на пораду
Усі знаряддя смертної природи,
І чоловіче естество страждає,
Мов невеличке царство в часі бунту.

Вертаєть ся Люцій.

Л ю ц и й.

Се, пане, брат твій Кассій під дверима.
Він хоче бачити тебе.

Б р у т.

Чи сам він?

Л ю ц и й.

Ні, пане, з ним ще інші.

Б р у т.

Ти їх знаєш?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане: в них шапки на очах,
А пів лица в кобеняки укрито,
Що не пізнати їх ніяким робом.

Б р у т.

Нехай увійдуть. (Виходить Люцій).

Так, се побратим.

О конспірацїє! ти й серед ночі,
Як злу найбільше волі, совістиш ся
Своє чоло підозрене являти?
О, де-ж ти в день таку печеру знайдеш,
Щоб вид огидний свій замаскувати?
І не шукай; окрий ся лучче, змово,
Усмішками та привітанням любим.
Бо явиш ся ти у природнім виді,
То й сам Ереб не має стілько мраку,
Щоб од людських сердець тебе закрити.

Входять Кассій, Каска, Децій, Цінна, Метел Цімбер
і Требоній.²²⁾

К а с с і й.

Мені здаєть ся, ми вже надто сьміло
Турбуємо тебе. Добрийдень, Бруте!
Чи справді ми тебе потурбували?

Б р у т.

Я встав давно. Мені сю ніч не спалось.
Чи всіх я знаю, що прийшли з тобою?

К а с с і й.

Усіх до одного, і ні одного
Нема тут, щоб тебе не чтив, як батька,
І хочуть, щоб ти сам про себе думав,
Як думає все благородне в Римі.
Отсе Требоній.

Б р у т.

Рад його тут бачить.

К а с с і й.

Се Децій Брут.

Б р у т.

Рад і його витати.

К а с с і й.

Се Каска, Цінна, се Метеллюс Цімбер.

Б р у т.

Витаю всіх їх.

Які турботи невсипущі стали
Між вашими очима і між ніччю?

К а с с і й.

Дозволь собі щось потай них сказати. (Шепчуть ся).

Д е ц і й.

Схід ось де. Бачить ся, уже світає?

К а с к а.

Нї.

Ц і н н а.

О! вибач, мій добродію, світає.

Он сині смуги в хмари пов'їдались:

Се вже вістовки близького ранку.

К а с к а.

Признайтесь, ви обидва помилились.
Ось, де мечем я вказую, дивітесь:
Вважаючи на ранню пору року,
Тут мусить, геть к полудню, сходить сонце.
Ще за два місяці — на північ пійде:
Там стане сходить; а восток справдешній
Стоїть над Капітолем, прямо осьде.

Б р у т.

Давайте ваші руки по одицю.

К а с с и й.

І поклянїтесь в нашій постанові.

Б р у т.

Нї, не клянїтесь.²³⁾ Бо коли в народї,
В стражданнях наших душ, в гідотї часу
Ще мало лиха, розїйдїмсь різно,
Та й спїмо на своїх лїнних ложах, —
Нехай царить тиран високоглядний.
Коли-ж кругом, як я в тому і певен,
Огню доволї і для легкодухих,
І для насталення чутливих женщин.
То на що нам ще острогї під боки?
Підострожїть нас і сама свобода.
І на що допевняти ся вбєзпекї?
Вбєзпечує нас тайне римське слово.
Промовили, — хитання в нас не буде.
Якої клятви ще, коли до честї
Озвалась честь і заручила твердо,
Що буде так, або-ж за се поляжем.
Нехай попи клянуть ся, страхопуди,
Та ницаки, та кістяки сухї,
Та старцї, що їм за зло благословляють.
Нехай клянуть ся у лихому дїлї
Тварюки, що їм не дїймають віри.
Ми-ж не плямуймо задуму благого
І невгасного твердого духа

Ба й помислом самвм, що наше діло,
Або його спасенне докінчанне
Без клятви нестаточне. Кожна крапля
Крови, що Римляни у тілі носить,
І носить благородно, збайстручіє,
Коли він схибнє хоч малу частину
Обіцянки, котра від нього вийшла.

К а с с и й.

А Ціцерон? Чи не посондувати?
Я думаю, він твердо з нами стане.

К а с к а.

Не кидаймо його.

Ц і н н а.

Нї, жадним робом!

М е т е л.

О! він потрібен нам: бо срібний волос
Його нам дасть опівнїю хорошу
І купить голоси нам у народа:
Він, скажуть, нашими руками правив.
Його повага молоде завзяте
Покрнє наше на людському судї.

Б р у т.

О! й не кажіть про нього: шкода праці!
Нїколи він до того не пристане,
Що ниньші почали²⁴).

К а с с и й.

Ну, то й не треба.

К а с к а.

І справді, він нам не годить ся.

Д е ц и й.

Чи ще поляже хто, чи тільки Цезарь?

К а с с и й.

Тя, Деце, спитав у саму пору.
Я думаю, ми не гаразд вчинили-б,
Коли-б Антонїя залишили живого,
Тому, що Цезарь так його вподобав²⁵).

Він буде нам противником завзятим,
А засоби його такі великі,
Що як лиш схоче, всім нам буде лихо.
Запобігаючи сьому, нам треба
Антонія із Цезарем убити.

Б р у т.

Ні, Кассіє, се здасть ся вже аж надто
Кривавим ділом: голову ізнявши,
Від тулуба ще й члени відтняти,
Мов гнів при смерті, зависть послі смерті.
Бо-ж Цезарів лиш член один Антоній.
Жерцями будьмо, а не різниками.
Та-ж против духа Цезаря ми встали,
А в духові людським крові немає.
Коліб нам Цезаря не убивати,
А тільки дух його опанувати!
Та ні! умерти мусить він за духа.
Убіймо-ж його сьміло, любі друзі,
Та без завзяття. Заколїмо жертву,
Достойною богів, та не рубаймо
На шматтє, так немов собакам трупа.
Нехай серця, мов хитре панство челядь,
Підбурять руки на кривавий вчинок,
Та опісля самі-ж їх і карають.
Се зробить задум наш найпотрібнішим,
А не завидливим, і перед миром
Ми явимось не гайдамацтвом лютим,
А очистителями Рима.
Що до Антонія, то не вважайте
На нього: бо він лиха більш не зробить,
Як би правиця Цезаря зробила,
Без голови у Цезаря на плечах.

К а с с і й.

А я таки його бою ся, Бруте,
Бо він до Цезаря такий прихильний...

Юлій Цезарь.

Брут.

Ах, добрий Кассе! Не дбай про нього.
Коли він любить Цезаря, то зробить
Не більш, як тільки на свою потребу:
Зажурить ся і вмире по ньому з туги.
Да й то навряд: він любить тільки втіхи,
Пустоти світові й бенкетування.

Требоній.

Чого-ж його й боятись? на що убивати?
Він живучи сьміятиметь ся з сього. (Бє годиники).

Брут.

Цить! злічимо години.

Кассій.

Три пробило.

Требоній.

То час нам розійтись.

Кассій.

Так ще-ж не знаєм,

Чи Цезарь вийде з дому, чи не вийде.

Бо він тепер зробив ся заобобонним. —

Як раз на виворіть, ніж перше думав

Про всі фантазії і сні й звичай.

То й станеть ся, що дивні дивовижі

І незвичайний страх сієї ночі,

З авгурської поради, помішають

Йому прийти сьогодні в Капітолій.

Децій.

Сього не бійтись. Хоть би і зістав ся,

То я його навагу переважу.

Він любить слухати оповідання,

Як однорога деревом підходять.²⁶⁾

Ведмедя зеркалом, слона ровами,

Левів тенетами, а чоловіка

Лестивістю. Да тільки, як сказати,

Що він ненавидить людей лестивих,

Відкаже: „Так, се правда“, а тим часом

Лестивости піддасть ся сам найбільше.
Спустіте ся на мене.

Я знаю, як його гумор направить,
І приведу до вас у Капітолій.

К а с с и й.

То лучче зайдемо усі до нього.

Б р у т.

Як вдарить девять: се не буде пізно?

Ц і н н а.

Се найпізнійш. Колиб же не спізнитись!

М е т е л.

Ліґарій Кай на Цезаря сердитий:
Скартав його за похвалі Помпею.
Шкода, що ми про нього не згадали.²⁷⁾

Б р у т.

Зайди, Метелле, зараз же до нього;
Він прихильєть ся за щось до мене,
Пошли його сюди, то я настрою.

К а с с и й.

Ось ранок скравсь до нас. Прощай же, Бруте!
Розійдемо ся, друзі, та щоб кожен
Усе те памятав, що говорили.
Покажемо, що ми Римляне справді.

Б р у т.

А позирайте весело, бадьоро,
Мої панове дорогі, щоб очі
Не виявили, що у вас на думці.
Як наші римські актори, справляйтесь
Статочно, твердо, з неослабним духом.
Добрідень же усім вам! (Виходять усі окріч Брута).

Хлопче! Люций!

Байдуже... Ласуй ся, мов чистим медом,
Солодкою росою сну. Бо в тебе
Нема ні привидів, анї фантазій,
Що нимп клопіт мізок наповняє.
Оттим то й спиш собі так твердо.

Входить Порція.

Порція.

Бруте!

Мій пане!

Брут.

Порціє, чого ти хочеш?

Чого се ти устала так зарані?

Не для твого покволого здоровля

Виходить в ранці на холодний вітер.

Порція.

Не для твого також. Чого ти, Бруте,
Так не ласкаво втік від мене з ложа?

І вчора за вечерею схопив ся,

Та й став, зложивши руки, похожати,

Та думати, зітхаючи важенько.

Як я спитала у тебе, що сталося,

Ти кинув на мене очима гнівно.

А як спитала вдруге, ухопив ся

За голову, та аж ногою тупнув.

А я благать, а ти мовчати мовчки.

І з серцем показав мені рукою,

Щоб віддалилась геть. І я, боявшись

Розсердити тебе ще й надто, вмовкла.

Я сподівалась, що се тільки примха

(Вона у кожного свою годину має).

Ні, ти мовчиш, не сииш, не хочеш їсти.

Колиб у тебе вид, так як удача,

Перемінивсь, то я-б і не впізнала

Тебе, мій Бруте. Дорогий мій пане!

Одкрив мені, чого се ти сумуєш?

Брут.

Мені якось недобре, більш нічого.

Порція.

На те у Брута розум, щоб завчасу

Шукати ліків на свою недугу.

Брут.

Так я й роблю. Іди, засни ще трошки.

Порція.

Нездужаєш, і думаєш, що добре
Ходить розхріставшись у ранці рано.
Та туманом сирим холодним дихать?
Нездужаєш, і покидаєш ложе,
Щоб до недуги приманити болість
Із неочищеного воздуху та мряки?
Ні, Бруте, ти у серці недугуєш.
І я про се по праву мушу знати.
На вколїшках тебе я закликаю
Колись блискучою моєю красою
Усіми зв'язками любови і присяги,
Котрі із нас двоїх одно зробили:
Признайся мені, твоїй же половині,
Тобі-ж самому, що в тебе за туга?
І хто такі були в ночі у тебе?
Було їх з шість чи з сім, і закривалась
Ба і від темряви самої навіть.

Брут.

Не падай на коліна, серце, годі!

Порція.

Не падала-б я на коліна, Бруте,
Колиб твоїм була по правді серцем.
Скажи, чи в нас у шлюбному контракті
Стоїть, щоб я твоїх не знала таєм?
Хиба я другий ти, да не у всьому,
А в тому тільки, щоб з тобою їсти,
Веселою постіль тобі робити,
Та іноді з тобою розмовляти?
То я живу на передмісті в тебе,
Для забавки твоєї? Не супруга,
Наліжниця лише я в тебе, Бруте.

Брут.

Ти в мене вірна і шановна жінка,

Ти дорога мені, як ті червоні краплі,
Що бють ся у сумному серці в мене.

Порція.

Колиб се так було, я-б знала тайну.
Хоть я і жєнщина собі, та вибрав
Мене подружжєм Римлянини великий.
Хоть я і жєнщина собі, та слава
Моя така, що я дочка Катона²⁸).
Невжє-ж я не міцнїйша з свого полу,
Такого батька мавши й чоловіка?
Скажи, що ви урадили на радї!
Секрету я не виявлю нікому.
Я добру вже собі зробила пробу:
Охотою в стегно кинджал всадила²⁹).
Коли сю біль терплю я мовчки, чом же
Не вмовчала-б твої тайни, Бруте?

Брут.

О Зеве! боги! зробіть мене достойним
Такого благородного подружжя! (Стук із за сцени).
Хтось стука'. Порціє, іди до себе.
Всі тайни мого серця скоро будуть
Твоїми тайнами.
Всі змовини мої тобі з'ясує.
Всі надписи чола мого сумного.
Іди, іди! (Виходить Порція).

Входять Люцій та Літарій
Хто, Люціє там стука'?

Люцій.

Отсей недужий просить ся до тебе³⁰).

Брут.

Се Кай Літарій, що згадав Метеллюс.
Геть, хлопча! (Виходить Люцій).

Що, Літаріє, з тобою?

Літарій.

Нехай язык мій слабоспільний скаже
Тобі добридень.

Брут.

О! невчасня болість.

Колиб тепер ти, бравий Каю, здужав!

Ліґарій.

Я здужаю, коли в руках у Брута

Єсть подвиг, що назвати варто чесним.

Брут.

Такий і єсть в руках у мене, Каю,

Коли здорове в тебе вухо слухать.

Ліґарій.

Клянусь всіми богами, що Римляне

Їм поклоняють ся: скидаю тут же

Мою недугу. О! ти, духу Рима,

Ти, бравий сину славного коліна!

Сцілив еси мій дух, мов заклинатель.

Тепер вели, боротимусь завзято

Хоча-б і з тим, що в сьвітї неможливе,

І допевнюсь. Що повелиш робити?

Брут.

Звелю таке, щоб хворі стали дужі.

Ліґарій.

А чи нема таких, щоб захворіли?

Брут.

Ми найдемо й таких. Що нам чинити,

Я, Каю мій, тобі все розтовкую,

Ідучи до того, з ким маєм справу.

Ліґарій.

Іди ж, а я, з новоогненним серцем,

Пійду слідом, щоб і таке зробити,

Чого не знаю. З мене й того досить,

Що Брут веде мене.

Брут.

Ходім же в купі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Сьвітлиця в Цезаревім будинку.

Грім і блискавиця. Входить Цезарь у нічній опончі.

Цезарь.

Нї небо, нї земля сю ніч не спочивали³¹).

Кальфурнїя крізь сон кричала тричі:

„Рятуйте! ріжуть Цезаря“. — А хто там?

Входить слуга.

Слуга.

Вельможний пане!

Цезарь.

Іди, нехай жерці заріжуть жертву

І донесуть менї, що в нїй побачать.

Слуга.

Іду, вельможний пане. (Виходить).

Входить Кальфурнїя.

Кальфурнїя.

Ти, Цезарю, кудись іти зібрався?

Сьогодні ти не вийдеш із господи.

Цезарь.

Чому не вийду? Що менї грозило,

Те ззаду тільки на мене дивилось;

Побачить Цезаря в лице, і зникне.

Кальфурнїя.

Я на два пїколи не вважала:

Тепер вони мене лякають вельми.

Опріч того, що бачили ми й чули,

Сторожа каже про страшнійші речі.

Левиця окотвлає серед міста;

Гробн, роззявившись, ривали мертвих;

Огненні воїни на хмарах воювались,

Вшиковані як слід по військовому,

І кров їх капала на Капітолій.
У воздусі гук бою розлягав ся,
То ржали коні, то стогнали люде;
А привиди по вулицях блукали
І скиглячи кричали.
О Цезарю! нечувані то речі,
І я боюсь.

Цезарь.

Хто зможе ухилитись,
Що нам боги всесильні присудили?
Ні, Цезарь вийде: бо сї віщування
Були так про весь сьвіт, як і про нього.

Кальфурнія.

Про смерть старечу зорі не віщують;
Як-же вмирає царь, палає небо.

Цезарь.

Легкодух умирає дуже часто,
Хоробрний зустрічає смерть один раз.
З усіх сих див для мене найдивнійше,
Що люде так боять ся смерті вельми,
А смерть — кінець людський та немнучий,
І прийде в час, коли прийти їй треба³²).

Вертаєть ся слуга.

Ну, що авгурі кажуть?

Слуга.

Щоб не рушав сьогодні ти з господи.
Як повиймали тельбухи із жертви,
То не знайшли у животині серця.

Цезарь.

Отсе-ж боги соромлять легкодухів.
І звірь без серця був би справді Цезарь,
Колиб зістав ся дома задля страху.
Ні, Цезарь не зістанесь. Небезпека
Се добре зна, що він небезпечнійший.
Ми два левц, що разом народились,

І старший я : я дужчий і страшнійший.
Оттим-то й вийду.

Кальфурнія.

Лелечко, мій пане !

Твій розум никне в самообезпечі.
Нї, не виходь сьогодні. Назови се
Моїм переляком, що ти зістав ся,
А не твоїм. Пошлімо до сенату
Антонія. Нездужаєш ти, скаже.
На вколїшках прошу, не опинай ся !

Цезарь.

Ну, так і будь, нехай Антоній скаже,
Що я нездужаю. Для тебе зістаю ся.

Входить Деций.

Ось Деций Брут: нехай він їм се скаже.

Деций.

Чолом! добридень, Цезарю наш славний!
Се я зайшов: ходімо до сенату.

Цезарь.

Зайшов єси у саму пору, Бруте,
Щоб однести в сенат моє витання
І сповістити, що не прийду сьогодні.
Що я не можу, се була-б неправда.
Що я не сьмію, се була-б ще більша.
Не хочу, от що, Децїє, їм скажеш.

Кальфурнія.

Скажи: нездужає.

Цезарь.

То Цезарь бреше?

Хйба на те побідоносна руку
Простер я так далеко, щоб не сьміти
Сказати сивобородим щирю правду?
Скажи їм, Децїє: не прийде Цезарь.

Деций.

Великоможний Цезарю, скажи бо

Причину яку небудь: бо сьміятсь
Із мене будуть, як таке скажу їм.

Цезарь.

Причина — моя воля; я не хочу,
Та й годї, і сього сенату дбєсь.
Для тебе-ж, Дециє, відкрию иньшу,
Бо я тебе люблю. То знай же правду.
Отся Кальфурнїя, моє подружжє,
Удержує мене сьгодні дома.

Сю ніч приснилась їй моя статуя:
Із неї сотнею цївок, мов із фонтана,
Свистала чиста кров, і городяне
Регочучи в нїй полоскали руки.
Се їй здаєть ся перестереженнем
І віщуванням бід якихсь великих.
На влоїшках вона мене благала
Щоб я зіставсь сьгодні у господї.

Деций.

Нї, зовсїм хибно сон вона товкує.
Сей сон віщує щось фортуни, гарне.
Твоя статуя що свистала кровю,
В котрій регочучись Римляне полоскались,
Се значить, що від тебе Рим великий
Весєє в себе кров жпвоточиву,
І що кругом тебе великі люде
Шукать клейнодів та гонорів будуть.
От що сей сон Кальфурнїї віщує.

Цезарь.

Ти вияснив його найкращим робом.

Деций.

І справді: бо послухай, що я маю
Тобі сказати Знай, що у сенатї
Сьгодні піднесуть тобі кєрону,
Великий Цезарю. Коли-ж їм скажеш:
„Я не пійду“, то перемінять мисли.
А тут іще який насьмішник скаже:

„Нехай про се колпсь ми потрактуем,
Як луччі снй жона його побачить“.
Сховай ся-ж Цезарь, — всяк зачне шенгати :
„Дивпсь, се Цезарь мабуть ізлякав ся“.
Пробач се слово, Цезарю. Прихильність
Моя до тебе так менї говорить;
А розум мій з прихильністю у змові.

Цезарь.

Яким дурним тепер твій страх здасть ся.
Кальфурніє! Соромлюсь, що послухав.
Давайте тогу. Ідемо негайно.

Входять Публій, Брут, Літарій, Метел, Каска, Требоній
і Цінна³³).

А ось іде по мене й Публій Лена:

Публій.

Добридень, Цезарю!

Цезарь.

Здоров був, Лено!

Еге, і ти підняв ся, Бруте, рано?
Добридень, Каско! Ще до тебе Цезарь,
Літаріє, не був таким жорстоким,
Як трясеця ся, що так тебе зсушила.
Котра година?

Брут.

Вже пробило вісім.

Цезарь.

Спасибі вам за ввічливість і працю.

Входять Антоній.

Дивітесь! і Антоній, що гуляє
До півноч, уже піднявсь. Добридень!

Антоній.

Добридень, Цезарю наш благородний!

Цезарь.

Звели, щоб там було усе готове.
Не осудіть, що ждять себе заставив.
А, Цінна! А, Метел!.. А, і Требоній?

З тобою нам поговорити треба.
Колиб до мене ти зайшов сьогодні.
Держись для пам'яті там коло мене.

Требоній.

О, буду, Цезарю! та ще так близько,
Що буде жаль твоїм найблизшим друзям,
Чого я став так близько коло тебе.

Цезарь.

Ходімо, друзі, виіємо по кубку,
Та й підемо гуртом, мов побратими.

Брут стиха.

Не всяке, Цезарю, і „мов“ буває!
Від сього в Брута серце заниває. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця поблизу Капітоля.

Входить Артемідор, читаючи лист.

Артемідор. „Цезарю, остерегайся Брута, бережись Каски, не наближуйся до Цінни, не діймай віри Требонієви, пильно вважай на Метелла Цімбра! Децій Брут не любить тебе! Скривдив єси Кая Лігарія. Одна тільки й думка у всіх сих людей, і вона звернена прогив Цезаря. Коли ти не безсмертен, бувай обачен. Вбезпеченне рівняє дорогу конспірації. Нехай тебе боронять всемогутні боги!

Прихильний до тебе Артемідор³⁴).

Стоятиму тут, поки йтиме Цезарь,
І мов проситель се йому доручу.
Болить моя душа, що добродітель
Од зуба зависти не слобонить ся.
Коли ти, Цезарю, се прочитаєш,

То будеш жив; а коли ні, то доля
Із зрадниками стала накладати. (Відходить).

Сцена четверта.

Тамже. Друга часть вулиці, перед Брутовим домом.

Входять Порція та Люцій.

Порція.

Біжи як мога, хлопче, до сенату.
Ні слова не кажи! щоб зараз був там.
Чого-ж стоїш?

Люцій.

Не знаю, чого бігти.

Порція.

Колиб ти вже і звідтіля вернув ся,
Перш, ніж скажу, що там тобі робити!
О мужество, стій твердо коло мене,
Іздвигни мур між язиком і серцем!
У мене мужній дух, а сила женська.
Як трудно жінщині хранити тайну!³⁵⁾
Чи ти ще тут?

Люцій.

Та що-ж мені робити?

Побігти в Капітоль, та й більш нічого?
І так вернути ся, та й більш нічого?

Порція.

Подивив ся, чи ще здоров там пан твій:
Бо він пішов недужий; та споглянеш,
Що робить Цезарь, і які там люде
До нього тиснуть ся... Що се? чи чуєш?

Слуга.

Нічого я не чую, ясна пані.

Порція.

Прислухай ся, будь ласко, лучче! Наче

Яквійсь там гук, немов би галас бою
Несе сюди від Капітоля вітром.

Слуга.

Не чую анї же!

Входить віщун.

Порція.

Іди сюди, козаче.

Ізвідкіля ти йдеш?

Віщун.

З домівки, панї.

Порція.

Котра година?

Віщун.

Вже під девять, панї.

Порція.

Чи Цезарь вже пішов до Капітоля?

Віщун.

Нї ще. Я вийшов, щоб зайняти місце
Та подивитись, як ітиме Цезарь
До Капітоля.

Порція.

Певно маєш просьбу

До Цезаря?

Віщун.

А маю, ясна панї.

Коли захоче Цезарь бути так ласкавим
До Цезаря, щоб вислухати, як я
Прохатиму його остерегатись.

Порція.

Хіба ти знаєш задум против нього?

Віщун.

Не знаю задуму, та страшно:
Всього трапляєть ся. Прощайте, панї.
Тут вулиця вузьенька, і той натовп
Сенаторів та преторів та великих

Просителів старого ще й задавить.
Я виберу собі просторе місце,
І як ітиме наш великвій Цезарь,
Скажу йому... (Виходить).

П о р ц и я.

Вернусь я до господи.

Ох лихо нам з жіночим нашим серцем!
Нехай тобі боги допоможуть, Бруте!
А хлопець, певно, до сього дочув ся.
Брут має просьбу; Цезарь не зізволить...
О! я зомлію... Люцце, скорійше
Біжи, вклонись од мене своєму пану.
Скажи, що я весела, а вернувшись
Передаси мені, що він відкаже. (Виходить).

А К Т Т Р Е Т Ї Й.

Сцена перва.

Тамже. Капітоль. Сенат засідає.

Натовп народу на вулиці, що йде до Капітолі. Між народом Артемідор і віщун. Труби. Входять Цезарь, Брут, Кассій, Каска, Децій, Метел, Требоній, Цінна, Антоній, Лепід, Поплій, Публій і інші

Цезарь.

Ну, от прийшли й березозольні іди.

Віщун.

Так, Цезарю, але ще не минули.

Артемідор.

Чолом тобі, наш Цезарю! Будь ласка,
Візьми та прочитай отсю цидулу.

Децій.

Требоній просить, під годину вільну,
Заглянуть і в його покірну просьбу.

Артемідор.

О Цезарю! читай мою найперше.

Моя про Цезаря самого просить.

Великий Цезарю, читай негайно!³⁶⁾

Цезарь.

Про наші власні справи — послі всього.³⁷⁾

Юлій Цезарь.

Артемідор.

Ні, Цезарю, читай у сю-ж мінуту.

Цезарь.

Чи при собі він ходить?

Публій.

Геть, козаче!

Кассій.

Не товпте ся! не тут читають просьби!

Ходімо в Капітоль.

Цезарь входить у Капітоль, за ним і всі. Сенатори встають.

Попілій.

Нехай вам пощастить сьогодні доля

У ваших задумі!

Кассій.

В якому, Лено?

Попілій.

Прощайте! (Наближується до Цезаря).

Брут.

Що сказав Попілій Лена?

Кассій.

Щоб пощастила нам сьогодні доля.³⁸⁾

Боюсь, колиб наш задум не відкрив ся.

Брут.

Він тиснеть ся до Цезаря. Пильнуймо!

Кассій.

Колиб нас, Каско, не попередили!

Відкриють, — що тоді чинити, Бруте?

Комусь із нас до дому не вертатись,

Чи Цезарю, чи Кассію — се певно.

Я заколю себе.³⁹⁾

Брут.

Будь непохитний!

Попілій Лена не про нас говорить:

Бо осьміхається, і Цезарь не змінив ся.

К а с с и й.

Требоній знає время. Бачиш, Бруте?

Антонія з дороги він одводить.

(Виходять Антоній і Требоній. Цезарь і сенатори сідають на своїх лавицях).

Д е ц и й.

Де-ж се наш Цімбер дів ся? Тут би саме

Із просьбою до Цезаря явитись.

Б р у т.

Він ось готов; стисніть ся й підсобіте.

Ц і н н а.

Вя, Каско, перший підніміте руку.

Ц е з а р ь.

Чи всі ми тут? Які хто має просьби

Подати Цезареві і сенату?

М е т е л.

Найвищий і наймогутнійший пане,
Великий Цезарю! Метеллюс Цімбер⁴⁰)

Кладе своє в ногах у тебе серце. (На вколішках).

Ц е з а р ь.

Знай се, Метелле Цімбере, завчасу:

Так лазючи та лестячи, ти міг би

Аби кому зогріти кров холодну

І обернуть його декрет розсудний

Та добре вирахований в дитячу

Захтінку. Ні, не будь такий безумний:

Не думай, що кров Цезареву можна

Перемінить лестивими словами,

Низенькими поклонами, собачим

Підлизуванням, мов дурну пампушку.

Ми вигнали декретом твого брата:

Коли за нього ти лестиш та гнеш ся,

То геть від мене, цуцику мерзенний!

Знай, що у Цезаря нема неправди,

Без доводу його не вдовольнити⁴¹).

Метел.

То може є тут поважнійший голос,
Для вуха Цезаря великого солодший?
Нехай його за вигнанця благає!

Брут.

Я, Цезарю, тобі цілую руку,
Та не з лестивости цілую і благаю:
Нехай у Рим з вигнання Публій Цімбер,
Метеллів брат, вертаєть ся негайно

Цезарь.

Як? Брут?

Кассій.

Помилуй, Цезарю, помилуй!
І Кассій падає тобі у ноги,
Щоб Цімбра Публія вернув з вигнання.

Цезарь.

Коліб я був таквй, як ви, я б зрушивсь;
Коліб я вмів просити, ви виростили б.
Та я незломний, як звізда полярна,
Що їй немає рівні на всім небі
У нерухомому її стоянні.
Без ліку зорями пишаєсь небо;
Усі вони огонь, усі свяють;
Та поміж них одна стоїть недвижно.
Так само й на землі люди без ліку;
Всі люди плоть і кров, всі мають серце;
Та одного між них я тільки знаю,
Що на своїм держить ся непохитно.
Не зрушить ся нічим, і се — сам Цезарь.
Я доведу сього і тим вам трохи,
Що був несхитний в Цімбровім вигнанні
І не подав ся, щоб його вернути.

Цінна.

О Цезарю!

Цезарь.

Геть! Ти Олімп із місця зрушить хочеш?

Децпй.

Великий Цезарю!

Цезарь.

Чи й Брут у ноги падає на дармо?

Каска.

Так говоріте-ж ви за мене, руки!

(Каска поразяє Цезаря кинджалом у шню.⁴²) Цезарь хапає його за руку. Тоді пронизують його інші конспіратори, а на кінець і Брут).

Цезарь.

І ти, мій Бруте?... Ну, то Цезарь впаде!⁴³)

(Вмирає. Сенатори і народ розбігають ся переполошені).

Цінна.

Свобода! воля! згнуло тиранство!

Біжіть, кричіть, гукайте скрізь по місті!

Каска.

Гей на трибуну, та гукайте людям:

„Свобода, воля, визвіл, давнє право!“

Брут.

Народе і сенате! не лякайтесь.

Ми гордошам сплатили по заслужі.

Каска.

Гей, на мовницю, Бруте!

Децпй.

Кассне, ти также!

Брут.

Де Публій?

Цінна.

Ось де. Він зовсім стеряв ся

Від колотнечі.

Метел.

Станьмо в лаву, браттє,
Щоб хто із Цезаревих друзів часом...

Брут.

Чого нам купитись? Не бій ся, Публій!⁴⁴)

Ніхто тобі лихого тут не мислить,

Нї пньшому кому з Римлян так само.
Оповісти їм, Публіє, се слово.

К а с с и й.

Та й геть боржій, бо як народ метнеть ся
На нас, щоб не штовхнув тебе старого.

Б р у т.

Та й справді, щоб ніхто за наше діло
Не поплативсь, крім нас, що се зробили.

Вертаєть ся Требоній.

К а с с и й.

А де-ж Антоній?

Т р е б о н і й.

З ляку втік до дому.

Мужчини, жєнщини й дїтвора млїють,
Кричать, біжать, мов судний день почав ся.

Б р у т.

Побачим, доле, що ти нам судила.
Що ми вмиємо, річ певна. Люде тільки
Про те й турбують ся, щоб виграти время.

К а с к а.

Не треба й того. Хто вірве у смерти
Двацяток лїт, той стїлько-ж їх украде
У страху смерти.

Б р у т.

О, коли се правда,

То смерть найбільше наше добродїйство!

І Цезарю вгодили ми як друзї,

Смертельний страх йому укоротивши.

Гей, стійте, браттє! ось помиймо руки

У крови Цезаря по самі лікті,

Скрївавмо і мечі свої блискучі,⁴⁵⁾

Та подамось перед народ на ринок

І, потрясаючи над головами

Червоними мечами загукаймо:

„Мир і свобода! Мир, свобода, воля!“

К а с с и й.

Схилім ся й миймо! Бо минуть століття,
І скільки раз отсю величню сцену
Грать будуть у невроджених державах,
На мовах, що їх ще ніхто не знає.

Б р у т.

І скільки раз ізнов поляже Цезарь
Для іграшки, так як тепер простяг ся
У стіп статуї славного Помпея,
Не більше варт, як купка пилу.

К а с с и й.

Й скільки

Разів се станеть ся, згадають люде
Про звязок наш, згадають і про тее,
Що ми дали своїй землі свободу.

Д е ц и й.

То що-ж? ходім?

К а с с и й.

Ходімо всі юрбою.

Веди нас, Бруте. Ми твій слід закрасим
Найсмільшими, найлучшими серцями Рима.

Входить слуга.

Б р у т.

Стій! Хто йде? Се Антонійв приятель.

С л у г а.

Так, Бруте, повелів мій пан Антоній
На вколішки перед тобою впасти,
І так простерши ся до тебе мовить:
Брут благородний, мудрий, сильний, чесний;
Цезарь могутній, смілий був і добрий.
Скажи-ж: Люблю я Брута й поважаю,
А Цезаря боявсь, любив і чтив я.
Коли Брут зволить приректи, що може
Антоній до його прийти безпечно
І впевнитись, що Цезарь варт був смерти,
То мертвого він Цезаря не буде

Любити більше, ніж живого Брута,
І піjde з ним і з всіми, що з ним спільні,
На всі невгоди сих хитких обставин.
Так повелів сказати мій пан Антоній.

Б р у т.

Твій пан розумний Римлянин, хоробрый:
Інакше я про нього і не думав.

Скажи йому: коли він зробить ласку

Прийти до нас, то кається не буде.

Клянусь моєю честю, що до дому

Відпустимо його ані торкнувши.⁴⁶⁾

С л у г а.

Я зараз приведу його. (Виходить).

Б р у т.

Я знаю.

Що він приятелем нам щирим буде.

К а с с и й.

Хотів би я сього, та тільки вельми

Боюсь його, а в мене дух на горе

Чуткий і ще не помиявся ніколи.

Вертається Антоній.

Б р у т.

Та ось і Марк Антон. Вітаєм, Марку!

А н т о н і й.

О Цезарю великий! як же низько

Лежиш ти! Всі твої побіди, слава,

Тріумфи, здобич ось у що вмістились!

Прощай же! Я, панове, ще не знаю,

Які в вас задуми, і хто ще мусить

Облитись кровю, хто доспів на страту.

Коли се я, то Цезаря загнібь

Була-б найлуччою годиною для мене.

І єї мечі, що процвіли так пишно

Від крові найціннішої на світі,

Були-б достойним для того знаряддем.

Благаю вас, коли я вам нелюбій,

Вволіте вашу волю зараз, поки
Парують ще червоні ваші руки.
Живи я й тисячу ще літ на сьвітї,
Не наготовлю ся так добре вмерти,
І не вподобаю нїякого так місця,
Як коло Цезаря, і не захочу
Вмирати пнїше, як од вас панове,
Найвишших духом у наш час героїв.⁴⁷⁾

Б р у т.

Антонїє! не нам тебе вбивати.
Ми мусимо крївавими здаватися;
Та ти вбачаєш тільки наші руки
І вчинок їх жорстокий, а не бачиш,
Що в нас серця м'яккі і жалісливі,
І жалощі до бідування Риму
Накликали на Цезаря погпббель.
Огонь огонь, жаль жаль вгашає, брате.
У нас мечі, Антонїє, на тебе
Із олова, а не зо сталї, руки-ж
Простягнені тобі на правітання,
Братерські-ж серця прийнять готові
Тебе з любовю і пошануванням.

К а с с и й.

Твій голос буде сильний, як і всякий,
При розділі нових посад в державі.

Б р у т.

Спокій ся тільки, поки втихомирим
Поспільство, що від страху вишло з себе;
Тоді з'ясуємо тобі причину,
Про що я так чинив, я, що прихильний
До Цезаря й тоді був, як вбивав.

А н т о н і й.

Я в вашій мудрости не сумніваюсь.
Давай мені крїваву кожен руку:
Ти, Бруте, первий; Кассіє, ти другий.
Тепер ти, Дециє, і ти, Метелле,

Ти, Цінно ти хоробрий Каско,
Останній ти, Требоній, та в любови
Ти не останній.⁴⁸⁾ О мої панове!
Що я скажу вам?
Тепер кредит мій, чи моя повага
Стоїть у Римі на сльизькому ґрунті:
Так що я здам ся вам чимсь неподобним,
Або легкодухом-страхополохом,
Або-ж підлизою..
О Цезарю! любив тебе я щиро...
І що-ж? як дух твій дивить ся на мене?
Чн се йому не більша буде мука,
Ніж смерть твоя була, що твій Антоній
Та радить мир з твоїми ворогами,
Скрівавлені стискаючи їм руки
Перед твоїм преблагородним тілом?
Колиб я стілько мав очей вірлатих,
Як ти на тілі маєш ран глибоких,
І сльози з них так ринули потоком,
Як брызкає із тебе кров горяча,
Се лучче-б личило мені, ніж явно
З твоїми ворогами накладати.
Прости мені, о Цезарю великий!
Тут гнали, тут застукали мисливі
Тебе, мій оленю неустрашимий!
Тут впав єси, і круг тебе постали
Твої ловці, добичею значнії
І зачервонені твоєю кровю.
І справді се, о сьвіте! був твій олень...
Ти справді наче олень тут простяг ся,
Которого царі гуртом звалили.⁴⁹⁾

К а с с и й.

А н т о н і є !

А н т о н і й.

Ні, вибач мені, Каю!

Се Цезареві й вороги сказали-б;
З уст друга се холодне, скромне слово.

К а с с и й.

Я й не суджу тебе за те, що хвалиш
Ти Цезаря; та як же мислиш
Ти з нами бути? у яких стосунках?
Чи хочеш записатись в наші друзі,
Чи нам не озирати ся на тебе?

А н т о н і й.

На те я й руку вам подав, та тільки
Збочив, на тіло Цезаря зирнувши.
Я друг усім вам і до всіх прихильний —
Вповаючи, що ви дасте резони,
Чим вам здавався таким шкідливим Цезарь.

Б р у т.

А вже ж! А то-б се вид був вельми дикий.
Резони в нас були такі хороші,
Що хоть би Цезарь був отець твій рідний,
То і тоді-б ти ним вдовольнив ся.

А н т о н і й.

Се все, чого я хочу; та прошу ще,
Дозволь перенести його на ринок
І там з трибуни, як се личить другу,
Промовити над ним останнє слово.

Б р у т.

Перенеси, промов.

К а с с и й.

Ось слухай, Бруте!

Одумайсь: ти не знаєш сам, що робиш.
Не дозволяй з трибуни промовляти.⁵⁰⁾
Хіба не знаєш, як останнє слово
Народ ізрушить Римський?

Б р у т.

Не турбуй ся!

Я перше сам промовлю із трибуни
І покажу, за що полїг наш Цезарь.

Що потім говоритиме Антоній,
То се, мовляв, за дозволом він скаже :
Урадили, мовляв, гуртом, щоб Цезарь
Мав похорон почесний, церемонний.
Се більше нам допоможе, ніж зашкодить.

К а с с и й.

Не знаю, тільки се мені нелюбо.

Б р у т.

Бери, Антоній, Цезарево тіло.
Не гудь же нас в твоїм останнім слові,
А Цезаря хвали, як сам захочеш.
І скажеш, що з тобою ми в угодї;
А ні, то лучче зовсім не торкай ся
До похорону. Говорити-ж будеш
З тої трибуни, що я перше тебе
Зійду на неї, і зачнеш не перше,
Як я скінчу.

А н т о н і й.

Нехай; більш не бажаю.

Б р у т.

Як приготувиш тіло, йди за нами.

(Виходять усі опріч Антонія).

А н т о н і й.

Прости мені, скривавлена пишно,
Що я мирюсь із сими різниками!
Руйновище найлуччої люднини,
Яка коли пліла в потоці часу!
Біда руді, що пролила єю чисту,
Дорогоцінну кров!
Над ранами твоїми, що розкрили,
Немов німі уста, червоні губи,
І просять язика і слова в мене,
Над ранами твоїми пророкую:
Побе прокляте всі частини світа;
Усобиці й завзяті люті бої
По всій Італії кипіти будуть;

Кров і руїна так вийдуть у звичай,
І страхітте таким щоденним стане,
Що матірки сьміятимуть ся тільки,
Як будуть їх дітей четвертувати
Вояцькі руки.

Привичка до кривавих діл задавить
Усяку жалість у серцях, і Цезарь,
Жадний на відомщення, лютим духом
Носитись буде понад нашим краєм
З пекельною Гекатою укупі,⁵¹⁾
Кричать всевладним голосом: „Руйнуйте!
Вирізуйте! пліндруйте!“ і спускати
Собак війни, щоб се паскудне діло
Смерділо по землі кривавим трупом,
Котрий стогнатице о похоронах.

Входить слуга.

Ти служши Цезарю Октавію, здаєть ся?

С л у г а.

Так, я йому служу, вельможний пане.

А н т о н і й.

Писав до нього Цезарь лист і кликав
Його у Рим.⁵²⁾

С л у г а.

Так, він той лист одержав,
І вже в дорозі. Я ж прибув до тебе,
Щоб на словах сказать... (Побачивши тіло.)

О! Цезарь!

А н т о н і й.

У тебе серце повне. На бік же та виплач!
Печаль, бач, мов зараза: бо й у мене
Змокрили очі, скоро я побачив,
Як заблищали перли горя в тебе.
То пан твій вже в дорозі, кажеш?

С л у г а.

Він почуватице за сьм миль тільки.

А н т о н і й.

Вертай ся-ж зараз, і скажи, що сталося.
Тепер в жалобі Рям і в небезпеці.
Октавій ще не певний тут у Римі.⁵³⁾
Боржій назад, та передай, що чуєш.
Ні, підожди. Тоді поїдеш з Риму,
Як я перенесу на ринок тіло.
Там я промовлю слово до народу,
То знатимеш, як він прийме се діло,
Жорстоке діло снх людей кривавих.
Тоді Октавію всю правду скажеш
Про наші справи. Поможн підняти.
(Виходять з Цезаревим тілом).

Сцена друга.

Тамже. Форум.

Входять Брут та Кассій з натовпом народу.

М і щ а н е.

Задовольніте нас! Оправдуйтеся! Кажіть!

Б р у т.

Ходімо-ж ізо мною. Я вам, брате,
Все розкажу. Ти, Кассіе, на другий
Куток ведн своїх, то ми розділим
Сей натовп на́двоє. —
Хто хоче слухати, що я промовлю,
Той оставай ся тут. Которі-ж хочуть
Послухат Кассія, ті з ним ідіте;
То й знатимуть усі, про що се Цезарь
Лежить убитий.

Первий міщанин.

Я послухат хочу Брута.

Другуй міщанин.

А я послухаю, що скаже Кассій.

А вислухавши нарізно обох їх,

Зрівняємо, які у них резони.

(Виходить Кассій з деякими міщанами. Брут сходить на ростра).⁵⁴)

Третій міщанин.

Вже благородний Брут на говорниці.

Мовчіть!

Брут.

Дослухайте аж до останку.⁵⁵)

Римляне, земляки, прихильники! слухайте мові справи та мовчіте, щоб чути. Вірте моїй честі і пошануйте мою честь, щоб няти віри. Судіте мене по своєму розуму, і розбудіте ваші духові сили, щоб лучче судити мене. Коли в сій громаді є хто такий, що був щирим прихильником Цезаря, то я скажу йому, що Брут любив Цезаря не менше. Коли-ж сей прихильник питає: чого Брут устав на Цезаря? — от моя відповідь: Не того, що я любив Цезаря менше, а того, що я любив Рим більше. Чи вам би лучче було вбачати Цезаря живим, та й умирати невільниками, чи лучче нехай він буде мертвий, а ви житимете вільними людьми? Цезар любив мене; я плачу по нїм. Був він щасливим, — я радувався; був хоробрим, — я шанував його; а як зробивсь амбітним, — я вбив його. От вам і сльози за його любов, і радування його фортуною, і шана його хоробрости, і смерть за його амбіцію. Хто тут є такий підлий, що схотів би бути рабом? Коли хто знайдець ся такий, скажи, бо я його обидив. Хто тут є такий необтесаний, що не хотів би бути Римлянином? Коли такий є, говорю, бо я його обидив. Хто тут є такий ле-

дачий, що не любив би свого краю? Коли є такий, говори, бо я його обидив. Зупиняюсь: відкажуть!

У с ї.

Нї, Бруте, тут нема такого.

Брут. То нікого я й не обидив. Я зробив не більш того з Цезарем, як ви зробили-б із Брутом. Про його смерть прописано в Капітолї. Слави йому не вменшено, чим він її заслужував, і провини його не перевеличені, за котрі він наложив душею.

Входить Антоній із Цезаревим тілом.

От вам і тіло його, оплакане Антонієм. Хоть його руки й не було в убійстві Цезаря, та воно обернеться йому на користь. Він займе місце в речі посполитій; а хто-б з вас не схотів би сього? Тут я закінчу. Як я вбив найлуччого друга для Рима, так держу той же кинджал і про себе, колиб моїй країні знадобилась моя смерть.

У с ї.

Живи, наш Бруте! о живи, живи!

Первий міщанин.

Проведемо його до дому з честю!

Другий міщанин.

Поставмо з предками йому статую!

Третій міщанин.

Нехай він буде Цезарем!

Четвертий міщанин.

І лучче,

Що в Цезаря було, ми в нім вінчаємо!

Первий міщанин.

Проведемо із погуком та криком!⁵⁶⁾

Брут.

Зсмяцтво!

Другий міщанин.
Цітьте, цітьте! він говорить.

Первий міщанин.

Мовчіть бо! гов!

Брут.

Земляцтво любе! нї, не провожайте,
Зостаньтєсь із Антонїєм для мене,
Віддайте тілу Цезаря шанобу,
І вислухайте, що Антоній скаже
Про славу Цезаря: бо наша воля
На се була, щоб він його прославив.⁵⁷⁾
Благаю, не розходьтєсь, браттє,
Опріч мене, докіль скінчить Антоній. (Відходить).

Первий міщанин.

Чекайте! гов! що скаже нам Антоній.

Третій міщанин.

Нехай і він на говорниці стане.
Послухаймо його. Зіхось, шановний
Антонїє.

Антоній.

Я з ласки Брута з вами.

Четвертий міщанин.

Що каже він про Брута?

Третій міщанин.

З ласки Брута,

Мовляв, я вас усіх вбачаю разом.

Четвертий міщанин.

Не раяв би йому чіпати Брута.

Первий міщанин.

Та'ж Цезарь був тиран.

Третій міщанин.

А вже-ж! Се щастє,

Що Рим від нього відкараскавсь.

Другий міщанин.

Мовчіть! що нам Антоній скаже.

Юлій Цезарь.

Антоній.

Міщане, друзі!...

Міщане.

Цитуйте! слухайте вже!

Антоній.

Римляне, друзі, земляки! вважайте!⁵⁸⁾
Не вихваляти Цезаря прийшов я,
А погребати. Як лихе хто діє,
То вдіяне живе й по його смерті,
А добре часто загребуть з кістками.
Нехай так буде й з Цезарем. Ви чули
Від Брута благородного, що Цезарь
Амбітний був. Коли се так і справді,
То за тяжку вину одвітив тяжко.
Прийшов сюди я з Брутової ласки
(Бо Брут персона в нас шановна вельми;
І всі вони, усі поважні люде)
Промовити над Цезарем прощання.
Він був мій друг, друг вірний, справедливий;
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Привів він полонян у Рим багато:
Їх окуп збагатив наш скарб громадський:
Хіба за се в нас Цезарь став амбітним?
Як плакали убогі, й Цезарь плакав.
Амбітність робить ся з чогось твердого...
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Ви бачили самі, як в люперкальське сьвято
Я тричі подавав йому корону;
Він тричі не хотів її прийняти.
Хіба-ж і се у вас амбітність буде?
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Не перекорюю я слову Брута.
Я для того тут, щоб сказати, що знаю.

Колись любили всі його, і знали, за що.
Що-ж не дає вам плакати по ньому?
Чи ти, розсудку, втік десь проміж зьвірів?
Чи люде вже свій розум загубили?
Пробачте, зупинюсь. Я в домовині
Із Цезарем сховав і власне серце.
Замовкну, поки вернеться до мене.

Первий міщанин.

В його словах доволі, бач ся, правди.

Другий міщанин.

Подумавши про се, побачивши справді,
Що Цезаря вони згубили марно.

Третій міщанин.

Еге, панове! Так я й сам бою ся,
Щоб замість Цезаря не сів хтось иньший.

Четвертий міщанин.

Чи чули ви? він не прийняв корони;
То се річ явна: він не був амбітний.

Первий міщанин.

Коли се так, хтось дорого заплатить.

Другий міщанин.

Бідаха! се в його від сліз червоні очі.

Третій міщанин.

Нема над нього луччого і в Римі.

Четвертий міщанин.

Вважайте, знов щось хоче говорити.

Антоній.

Ще вчора слово Цезаря стояло
Против усього світу, а тепер він
Лежить оттут, і найбідніший старець
Не хоче перед Цезарем вклонитись.
Колиб хотів я, братте, вам у мислі
І в серце влити помсту і буянне,
То я пошкодив би і Кассію і Бруту,
А се-ж, ви знаєте, поважні люде.
Ні, я їм зла не заподію. Лучче

Я скрикнув до мертвого й себе самого,
І вас, аніж людей таких поважних.
Та ось у Цезаря знайшовсь пергамент
З його печаттю. Се його остання воля.
Колиб ви знали, що се за духовна,
(Тепер, пробачте, я читать не буду),
Ви-б кинулись до мертвого і стали
Йому криваві рани цілувати
І хусточки у кров його мачати,
Священну кров. Так, кожен з вас просив би
На пам'ять од нього хоть волосину,
І волосинку сю, як скарб безцінний,
В духовній завіщав своїм потомкам.

Четвертий міщанин.

Ми хочемо його духовну знати.
Читай, Антоніє, читай нам зараз!

Усі.

Духовну Цезаря! останню волю!

Антоній.

Спокійтесь, добрі люди; я не мушу
Читати вам його останню волю.
Не треба вам і знати, миле браттє,
Як Цезарь вас любив.
Бо ви не дерево, не камінь, -- люди!
А яко люди, чуючи сю волю,
Загоритесь і зробитесь безумні.
Ні, краще вам не знати зовсім, браттє,
Що ви його наслідники: бо визнавши...
О, що-ж би вийшло з того!

Четвертий міщанин.

Читай, Антоніє, нам зараз! Чувш?
Ми хочем Цезареву волю знати.

Антоній.

Та втихомирте ся-ж! та підждіте-ж!
Я не гаразд зробив, що вам признав ся.

Боюсь, що вшкочив сим шановним людям,
Що закололи Цезаря; бою ся...

Четвертий міщанин.

Се зрадники, а не шановні люде!

Усі.

Останню волю! завіщання!

Другий міщанин.

Вони паскуди, харцызяки. Волю!

Антоній.

Примушуєте до читання волі?

Обстаньте-ж перше Цезареве тіло,

То я вам покажу, хто сюю волю,

Хто сю духовну написав народу.

Дозвольте мені зійти з трибуни?

Усі.

Зійди.

Другий міщанин.

Спустиись у низ. (Він сходить у низ).

Четвертий міщанин.

Кругом, кругом обстаньмо.

Первий міщанин.

Од гроба пріч! од тіла геть!

Другий міщанин.

О чесний пане! місце йому, місце!

Антоній.

Не товпте ся до мене, станьте дальше!

Усі.

Назад! давайте місце! поступітесь!⁵⁹⁾

Антоній.

Коли є слюзи в вас, то наготуйтесь

Тепер їх проливати, миле братте

Ся тога кожному із вас знайома.

Я памятаю й день, коли її надів він.

Було се літнім вечером в наметі,

В той день, як Нервіян переборов він.

Глядіть: се Кассій так пірнув кинджалом.

Дивітесь: осьде Каска злюка вдарив
Се пропоров так Брут, його коханець.
Як витяг він залізо проклятуще,
Чи бачите, як кров бурхиула з рани?
Кров Цезаря! мов до дверей метнулась:
Чи справді се так Брут страшенно грукнув?
Бо Брут у Цезаря був чистий ангел.
Судіть, боги, як він любив невдяку!
Се був удар між усіма найтяжший.
Бо, як побачив благородний Цезарь,
Що й сей на нього кинувсь із кинджалом,
Невдячність більш ніж зрадницьке оружє
Подужала його. І розірвалось
Тоді велике серце, і закривши
Собі лице, упав великий Цезарь
У стіп статуї славного Помпея,
Котру облив уже своєю кровю.
Який же був се, земляки, упадок!
І я і ви, і всі тоді ми впали,
І звеселила ся кривава зрада.
Ви плачете... О! в вас проснулась жалість...
Се благодатні сльози. Добрі душі!
Ви плачете над ранами одежі,
Одежі Цезаря свого? Спогляньте-ж,
Ось сам лежить він у зрадницьких ранах.

Первий міщанин.

О жалібне видовище!

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!

Третій міщанин.

О день гіркий, нещасний!

Четвертий міщанин.

О зрадники паскудні!

Первий міщанин.

О вид страшний, кривавий!

Другий міщанин.

Ми помсти, помсти хочемо! Помстїмось!

Ходїмо... вишукаймо... вбїймо...

Спалїмо! Нї один проклятий зрадник...

Антонїй.

Гей, стійте, земляки!

Первий міщанин.

Мовчіте! слухайте, що благородний

Антонїй скаже.

Другий міщанин.

Ми готові слухать.

Ми підемо за ним, поляжемо з ним.

Антонїй.

Кохані, любі друзі, я не хочу

Подвигнуть вас на буйну колотнечу.

Вчинили се шановні вельми люде.

Не знаю, що їх змусило до вчинку,

Які досади — лишенько! — приватні.

Вони і мудрі і шановні вельми,

І певно знатимуть, що вам одвітять.

Сердець од них не одвертаю ваших.

Я не проречистий, як Брут; я проста,

Звичайна, як ви знаєте, людина,

Котра свого любила друга. Знають

Про се і ті, що говорять про нього

Мені дозволили серед громади.

Бо в мене ні письменности, ні слова,

Ні значности, ні акції, ні дару

Підцьковувать людей на душогубство.

Я вмію говорити тільки правду;

Те вам кажу, що знаєте й самі ви;

Показую вам дорогії рани,

Уста німі, нещасні, бідолашні.

Колиб я Брутом був, а Брут був мною,

Тоді-б я в полумі роздув вам серце,

І в кожду з Цезаревих ран крївавих

Вложив такий язик, що і камінне-б
У Римі піднялось на бунт і помету.

У сї.

Збунтуймо ся!

Первий міщанин.

Спалїмо Брутів дім!

Третій міщанин.

Гайда! ходім шукать конспіраторів!

Антоній

Нї, стійте, земляки. Ось що скажу вам.

У сї.

Гов! цитьте, цитьте! Слухайте Антона.

О благородний, добрий наш Антоній!

Антоній.

Мої ви друзі! ви йдете на ослїп,

Не знаючи, що маєте робити.

Чим Цезарь заслужив таку прихильність?

Гай, гай! та'ж ви сього і не збагнули.

Скажу-ж вам. Ви забули про духовну,

Про завіщання, про останню волю.

У сї.

А правда. правда! завіщання! воля!

Остання воля! Прочитай духовну!

Антоній.

Ось та духовна, під його печаттю,

Під Цезаревою.⁶⁰⁾ Усім Римлянам

Дає він, кожному живому в Римі,

По сімдесять п'ять драхм грошима.

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!... Помста, помста

За смерть його!

Третій міщанин.

Великоможний Цезарь!

Антоній.

Та вслухайте-ж терпеливо!

У сї.

Мовчімо! гов!

А н т о н і й.

Ще вам одписує свої гульбища,
Свої приватні гаї й новії
Сади, посаджені по сей бік Тибра.
Се все вам завіщав з потомством вашим
До віку вічного, на втіху спільню,
Щоб походжали ви та веселились.
Такий був Цезарь. А коли-ж то буде
Знов другий?

Первий міщанин.

Ніколи, о, ніколи вже не буде!
Ходім, спалім у храмі його тіло,
І головешками підпалим зараз
Доми тих зрадників. Беріте тіло!

Другий міщанин.

Ідіте по багатте.

Третій міщанин.

Ламайте всі ослони.⁶¹⁾

Четвертий міщанин.

Трощіте всі лавки, і вікна й двері.
(Виходять міщане з тілом).

А н т о н і й.

Тепер нехай воно гуля! Руїно,
Ти на ногах, — прямуй, куди захочеш! —
А що ти, хлопче?

Входить слуга.

С л у г а.

Добродію, Октавій уже в Римі.

А н т о н і й.

Де-ж він?

С л у г а.

Він з Лепідом у Цезаревім домі.

А н т о н і й.

Я зараз буду в нього на одвіді.

Прибув він в саму пору. Щастє
Тепер веселе, і що тільки схочеш,
Все подарує нам.

Слуга.

Я чув, що Кассий
Із Брутом, наче божевільні,
Побігли з Риму.

Антоній.

Певно, од народу,
Що я підняв. Ну, до Октавія
Веди мене тепер! (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця.

Входить Цінна поет.

Цінна.

Сю ніч приснив ся сон мені, що ніби
Ми з Цезарем десь шували в купі,
І щось лихе душа моя віщує.
Я не хотів виходить із господи,
Та щось мене мов силоміць виводить⁶²).

Входять міщане.

Первий міщанин. Як тобі на імя?

Другий міщанин. Куди ти йдеш?

Третій міщанин. Де ти живеш?

Четвертий міщанин. Чи ти жонатий,
чи парубок?

Другий міщанин. Відповідай кожно-
му зараз.

Первий міщанин. Та й коротко.

Четвертий міщанин. Та й розумно.

Третій міщанин. Та й правдиво. Се буде найлучче.

Цінна. Як мені на імя? Куди я йду? Де живу? Чи я жонатий, чи парубок? Щоб відповісти кожному зараз і коротко і розумно і правдиво, скажу розумно: Я парубок.

Другий міщанин. Се все одно, що сказати: Хто женить ся, той дурень. За се не горе мені тріснути тебе. Далій, та просто!

Цінна. Просто йду на Цезареві похорони.

Первий міщанин. Як друг, чи як ворог?

Цінна. Як друг.

Другий міщанин. Се відповів просто.

Четвертий міщанин. А про житло, коротко!

Цінна. Коротко живу коло Капітоля.

Третій міщанин. Як тобі на імя, добродію? — правдиво.

Цінна. Цінна.

Первий міщанин. Розірвімо його на шматтє: він конспірант.

Цінна. Я Цінна-поет, я Цінна-поет.

Четвертий міщанин. Розірвімо його за погані вірші.

Цінна. Я не конспіратор Цінна.

Другий міщанин. Дарма. Його зовуть Цінна. Вирвімо тільки його імя з його серця, та й нехай собі йде.

Третій міщанин. Розірвімо його! розірвімо його! А кете головешок! гов! Гей до підпалу! До Брута, до Касся! пали все! А хто до Дециєвого дому, а хто до Касциного, хто до Літарієвого! Гайда! (Виходять).

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ.

Сцена перва.

Тамже. Сьвітлиця в Антопіївм домі.

Антоній, Октавій і Лепід сидять за столом ⁶³).

А н т о н і й.

То всі отсі умруть, що із значками?

О к т а в і й.

І брат твій, Лепіде. Чи ти з тим згідний?

Л е п і д.

Я згідний.

О к т а в і й.

То черкни його, Антоній.

Л е п і д.

З умовою, щоб не був жив і Публій,

Сестри твоєї син, Антоніє. ⁶⁴)

А н т о н і й.

Не буде жив. Дивись, черкну — і щезне.

Іди-ж тепер до Цезаря, Лепіде,

Та принеси сюди духовну. Треба

Подумати, що вичеркнути з неї. ⁶⁵)

Л е п і д.

Де-ж я найду обох вас?

О к т а в і й.

Або тут же,

Або у Капітолї. (Лепід виходить).

А н т о н і й.

Слабовитий,

Нїкчемний чоловіча; не годить ся
Нї на що більш, хіба куди похнут⁶⁶).
І що-ж? як на-трое ми світ розділим,
То він отсе між нами й буде третім?

О к т а в і й.

Коли так думаєш про нього, на що ж
Покликав ти його давати голос
У чорнім судї смерті і вигнання?

А н т о н і й.

Октавіє, я перш тебе родив ся.
Як ми гонорами його окриєм,
То лекше буде нам на дорікання;
Нестиме-ж він гонори не інакше,
Як золото осел у вюках носить.
Стогнатиме й потїтиме від праці,
А ми вести і поганяти будем.
Як принесе-ж наш скарб, куди нам треба,
То здіймемо свої вюки та й пустим
Сього осла, щоб він трепав ушима
Та нас ся на громадському майданї.

О к т а в і й.

Хоч що роби з ним, а сказати треба,
Що він бувальний і хоробрый воїн.

А н т о н і й.

Такий і кінь мій і за те від мене
Одержує вівса хорошу мірку.
Я вчу сю тварь ударить, повернутись,
Стояти і летїти ослїп.
Мій дух всїм кінським басуванням править.
Такий собі й Лепід де в чім удав ся.
Ми мусимо його учить, штовхати,

Водить на поводі сухоголовця.
Харчать ся він науками пустими
І передражнює старинну моду,
Що пнші вже давно поневіряють.
Про нього говорц, як про худооу⁶⁷⁾.
Тепер, Октавіє, я щось велике
Тобі скажу. Ось слухай! Брут і Кассій
Затягують на нас зтяжців. Треба
Нам їм не гаючись у вічі глянуть.
То нумо й ми прихильників скликати,
Робити друзів, вистачати силу,
І сю-ж мінуту засідаймо в раду,
Як скриті речі добре розпізнати,
І явне лихо добре одвернути.

О к т а в і й.

Так в раду, в раду: бо прийшлось нам круто.
Кругом нас гавкає ворожа сила,
А хто всміхаєть ся, і той, бою ся,
Таїть у серці міліони злощів. (Оба виходять).

Сцена друга.

Перед Брутовим наметом у таборі під Сардесом.

Тулумбасп. Входять Брут, Люцілій, Люцій та воїни. Ті-
тіній та Піндар назустріч⁶⁸⁾.

Б р у т.

Стій!

Л ю ц і л і й.

А стійте, гов! кажіте гасло.⁶⁹⁾

Б р у т.

Ну що, Люціліє? Вже Кассій близько?

Л ю ц і л і й.

Тут під рукою. Ось від нього Піндар
Прибув до тебе з панським привітанням.

(Піндар подає лист Брутові).

Б р у т.

Таразд мене вітає. Пан твій, Піндаре,
Чи сам собою, чи з лихої ради
Перемінив ся так, що я хотів би,
Щоб те, що сталося, та назад відсталось.
Ну, та коли він тут, я заспокоюсь.

П і н д а р.

Я не сумняюсь, що благородний пан мій
Покажить ся таким, яким він справді,
Розсудливим і повним чести.

Б р у т.

Певно.

Люціліє, ходи на одно слово.
Як він тебе прийняв?

Л ю ц і л і й.

Учтиво досить,

З повагою, та вже без паніоратства,
І не з такими дружніми речами,
Як се бувало.

Б р у т.

Ти мені малюєш,

Як то горяча приязнь остиває.
Бо знай, Люціліє, коли прихильність
Зачне занепадати і вмирати,
Вона аж геть вдаєть ся ув учтивість.
Без хитрощів правдиві й щирі душі,
Лукаві-ж люде — мов гарячі шкапи,
Що з виду кіньми добрими здають ся,
А скоштувавши острогів кривавих
Понурають ся, немов лихі коняки,
І не видержують свої проби.
То він сюди з потугою прямує?

Л ю ц і л і й.

Сю ніч стоятимуть вони у Сардах,
А більша часть комінника прибуде
Із Кассеєм. (Марш за сценою).

Б р у т.

Чи чуєш? вже й примчав ся.
Іди повагом Кассію назустріч.

Входить Кассій із воїнами.

К а с с і й.

Стій, гов!

Б р у т.

Стій, гов! Подайте-ж гасло далій.

(За сценою: „Стій, гов“! — „Стій, гов“! — „Стій, гов“!)

К а с с і й.

Скривдив єси мене, мій чесний брате.

Б р у т.

Судить мене боги! Не знає кривди
За мною й ворог: якже брат дознав ся?

К а с с і й.

Ти хочеш, Бруте, заховати кривду
Під сими тверезим видом. Тільки-ж знаєш?...

Б р у т.

Вгамуй ся, Кассіє, і поволеньки
Вселовлюй ся в своїх докорах. Знаю
Тебе я добре й так. Чи то-ж подоба
Нам лаятись перед двома військами?
Нехай вбачають тільки нашу дружбу.
Звели їм уступити; тоді в наметі
У мене вибухли свої докори.
Я буду слухати тебе без перериву.

К а с с і й.

Накажеш, Піндаре, там отяманню,
Щоб з військом уступили трохи з ґрунту.

Б р у т.

І ти, Люціліє, теж саме зробиш.
Нехай до нашого намету люде
Не наближають ся, поки розмова йтиме.
Стань із Тітінієм коло ввіходу.

(Виходить).

Сцена третя.

У Брутовім наметі. Люцілій і Тітіній трохи'одалік.

Входять Брут із Кассієм.

К а с с и й.

Скривдив єси мене, що так жорстоко
Обвинуватив Люціюса Пеллу
За хабарі, що брав він од Сардянців; ⁷⁰⁾
Скривдив і тим, що не вважав на листи
Мої про нього : а я чоловіка
Знав добре.

Б р у т.

Сам себе скривдив ти,
До мене пишучи в такому ділі.

К а с с и й.

Не час тепер ганяти ся за всяким
Переступом дрібним, щоб покарати.

Б р у т.

То знай же, Кассіє, що люде судять
Тебе самого за нечисту руку : ⁷¹⁾
Ти продаєш, мовляли, недостойним
За золото отаманства.

К а с с и й.

Нечисту...

Нечисту руку ? Я ? Не будь ти Брутом,
Клянусь богами, ти-б замовк на віки.

Б р у т.

Твоє ім'я вповажнює і підкуп;
Тим карне право голову ховає.

К а с с и й.

Як! карне право ?

Б р у т.

Згадай Березоль, березольні іди:
Від кого й за що вивав великий Цезарь ? ⁷²⁾

Юлій Цезарь.

Чи доторкнувсь до нього хто ледачий?
Чи хто пірнув його не задля карі?
Як! то се з нас такий хто небудь буде,
Що вбив найпершого у світі мужа,
Щоб тільки злодіякам погурати?
І ми собі запакоstimo руки
Паскудним хабаром, і нашу славу,
Широке займище гонорів наших
Запродамо за пригорщ того сьміття!
Любійше бути яsom мені і гавкать
На місяць, ніж таким-ось Римлянином.

К а с с и й.

Не гавкай же на мене: не позволю!
Не забувай ся так, на мене напустившись.
Я воїн, старший за тебе по службі.⁷³⁾
І знаю більш, чого хто дослужав ся.

Б р у т.

Ні, Кассе, ти більш мене не знаєш.

К а с с и й.

Ні, знаю.

Б р у т.

Ні! кажу тобі, не знаєш.

К а с с и й.

Не сердь мене, а то і я забудусь.
Пожаль ся сам себе, і не спокушуй...

Б р у т.

Ах, ти легкодуху!

К а с с и й.

Чи се-ж можливе?

Б р у т.

Ось слухай, бо я хочу говорити.
Невже я попуск дам гніву твоєму?
Злякаюсь, що дурний на мене зирить?

К а с с и й.

Боги! і я се все терпіти мушу?

Брут.

Се все? ще й більш. Біснуй ся, поки горде
Твое порветь ся серце. Іди, показуй
Твоїм рабам, як вельми ти розсердивсь.
Нехай твої невільникки трусять ся.
Я мушу задню пасти? мушу гнутись?
Перед твоїм дурним гонором лазить?
Клянусь богами, сам ти перевариш
Отруту власної досади й злости,
Хоть би тобі і луснуть довело ся.
Бо від сьогодні буду реготати,
Як ти розприндиш ся.

Кассій.

Так от якої?

Брут.

Ти кажеш, що ти луччий воїн. Добре;
То доведи-ж, що хвалиш ся не дурно,
І се мені велика втіха буде.
Я вчитись рад у тих, що більше вміють.

Кассій.

Ти всяким робом кривдиш мене, Бруте.
Я не сказав, що луччий, тільки старший.
Чи я-ж сказав?

Брут.

Хоть би й сказав, байдуже.

Кассій.

Не сьмів би й Цезарь так мені сказати.

Брут.

Ти й не посьмів би так його скушати.

Кассій.

Я не посьмів би?

Брут.

Ні.

Кассій.

Я не посьмів би?

Б р у т.

Пожалував би свого віку.

К а с с и й.

Слухай!

Ти сам себе аж надто не вбезпечуй,
Що я до тебе так прихильний вельми:
Зроблю таке, що послі й пожалкую.

Б р у т.

Тя, Кассе, зробив уже зо мною
Таке, що мусиш потім жалкувати.
Нема в твоїх погрожуваннях страху:
Бо я узброївсь чесністю так міцно,
Що се мов вітер мимо мене віє,
А я про те й байдуже. Я до тебе
По гроші посилав, а ти не хочеш
Мене обмислити ними. Я-ж не хочу
Ніяких грошей кривдою зібрати.
Клянусь небом, лучче власне серце
Перетоплю на гроші, і на драхми
Порозливаю кров, ніж із челяди,
Із рук його мозолявих крутити
Його убогі крихти беззаконством.
Я посилав по золото до тебе,
Щоб заплатити за службу легіонам,
І ти не дав мені. Хиба-ж се Кассій?
Хиба-ж я так тобі відмовив, Каю?
Коли Марк Брут да так оскунердіє,
Що з скривнями зачинить ся від друга,
Боги! направте всі громи на цього
І сокрушіть його на прах!

К а с с и й.

Нї, Бруте,

Я не сказав „не дам“.

Б р у т.

Нї, ти сказав так.

К а с с и й.

Кажу, що ні! а тільки той був дурень,
Хто мій одвіт приніс до тебе, Бруте.
Ти розірвав мені докором серце.
Друг мусить переносить хибн друга,
А Брут мої перевеличив хибн.

Б р у т.

О, ні! поки мене не розірвали.

К а с с и й.

То ти мене не любиш?

Б р у т.

Тільки хибн

Твої мені не любі.

К а с с и й.

Дружнє око

Ніколи хиб таких бн не вбачало.

Б р у т.

Не добачало-б їх підхлібнє око,
Хоть заввишки були-б вони з Олімпа.

К а с с и й.

Іди-ж, Антоніє з Октавієм,
Іди над Кассієм одним помети ся.
Бо Кассію життє вже остогидло.
Ненавидить його отсей, кого він любить;
Поневіряє ним його брат рідний
І мов невольника його картає.
Які він має хибн, всі в реєстрі,
Всі вписані у записну книгу
І вивчені, щоб тикать йому в вічі.
О! я не можу виплакати духа
З моїх очей, і плачучи умерти.
Ось меч мій, ось тобі і голі груди,
А в грудях серце над скарби дорожше,
Над Плютусові шахти щирозлоті.
Коли ти Римлянин, на, вирви зараз!
Я золота не дав тобі, на-ж серце.

Ударь, як Цезаря еси ударив.
Бо і в той час, як ти його найбільше
Ненавидів, ти і тоді його ще більше
Любив, ніж Кассія коли у житті.

Б р у т.

Сховай свого меча і скільки хочеш
На мене гримай: маєш повну волю.
Роби що хоч — безчестя буде зкартом.
О Кассіє! ти в дружбі із ягнятком,
В котрому гнів — мов той огонь у кремні.
Ударять по йому, він сипле іскри,
І зараз же ізнов холодний.

К а с с і й.

Як же?

То Кассій для того живе на світі,
Щоб тільки бути забавкою Бруту
Підчас своєї туги і досади?

Б р у т.

Се я і сам сказав тобі в досаді.

К а с с і й.

Тя признаєш ся, Бруте? Дай же руку.

Б р у т.

На із рукою й серце.

К а с с і й.

Бруте!

Б р у т.

Що там?

К а с с і й.

Невже-ж ти, люблячи, знести не можеш,
Як я забудусь у палкім гуморі,
Котрий мені по матері достав ся?

Б р у т.

Ні, можу, Кассіє, і вже надалій,
Як визвіриш ся ти на свого Брута,
Він думатиме, що се твоя мати
Його картає словом, та й байдуже. (Гук за сценою).

Поет із за сцени.

Так ні-ж бо! смерть хіба мене зупинить.⁷⁴⁾

Входить поет.

Кассій.

А що се? що там сталося?

Поет.

Соромтесь, гетьмани! що в вас на думці?

Любпитесь вам, дружити подобає.

Хто жив на світі довше, той се знає.

Кассій.

Ха, ха! як скверно цвік сей рихмує!

Брут.

Геть звідсіля, бурлако, грубіяне!

Кассій.

Не сердь ся, Бруте, на його удачу.

Брут.

Я знав би се. та він не знає часу.

Про що під час війни єї мартопляс?

Геть звідси, гайдабуро!

Кассій.

Геть! іди вже.

(Виходить поет).

Входять Люцілій і Тітіній.

Брут.

Люцілій і Тітіній, повеліте,

Щоб таборцлось на ніч отаманне.

Кассій.

Та й поверніть з Мессалою негайно.

(Виходять Люцілій і Тітіній).

Брут.

Гей, Люцне, подай вина у чашу!

Кассій.

Не думав я, щоб ти так дуже сердивсь.

Брут.

О Кассе! багато в мене горя.

К а с с и й.

То й філософія твоя даремня,
Коли случайним бідам ти підвладний.

Б р у т.

Ніхто не переносить горя лучче...

Умерла Порція.

К а с с и й.

Як, Порція!

Б р у т.

Умерла.

К а с с и й.

То як же я влизнув од смерти в тебе,

Що перекорював тебе так вельми?

О тяжко непереносна утрата!...

З якої-ж болісти?

Б р у т.

З журби в розлуці

І суму, що Антоній та Октавій

Так в силу вбили ся... бо враз зо смертю

Її прийшла й ся вість до мене...

Се збожеволоило її нещасну,

І як лишилась без прислуги дома,

То проковтнула жару.⁷⁵⁾

К а с с и й.

І скінчилась?

Б р у т.

Так, і скінчилась.

К а с с и й.

О боги безсмертні!

Входить Люцій із вином і свічками.

Б р у т.

Не говори про неї більш! Подай лиш

Коряк вина. Тут утоплю все горе.

К а с с и й.

Я рад би, Бруте, серцем відозватись

На благородний тост. Налий же, Люцій,

Аж поки через край вино поллеть ся.
Ніколи не наплюсь любовію Брута (Пе).

Вертаєть ся Тітіній із Мессалою.

Ввійходь, Тітіне, й ти Мессало любий.

Посядемо кругом сієї сьвічки

Та поговоримо про наші справи.

К а с с и й.

Ти вмерла, Порцне!

Б р у т.

Ні слова більше!

Мессало, я одержав кілька листів,

Що молодий Октавій та Антоній

Ідуть на нас з могутнім вельми військом,

Прямуючи шляхами на Філіппі.

М е с с а л а.

Про се писали і до мене, Бруте.

Б р у т.

З яким же ще додатком?

М е с с а л а.

Що Октавій,

Антоній і Лепід сто сенаторів

Проскрипціями й вигнанням згубили.

Б р у т.

Тут наші дописи різнять ся трохи:

Про сімдесять мені писали, і між ними

Лічили й Ціцерона.

К а с с и й.

Ціцерона?

М е с с а л а.

Нема його! В проскрипцію попав ся.

А від жони ти маєш вісти, пане?

Б р у т.

Ніяких.

М е с с а л а.

Нічого про її тобі й не пишуть?

Брут.

Нічого.

Мессала.

Се мені на вдивовижу.

Брут.

На що се ти питаєш? Може чув що?

Мессала.

Нї, нї.

Брут.

Кажи, як Римлянин, по правді.

Мессала.

Прійми-ж, як Римлянин, всю правду:
Бо певна річ, що вмерла, та ще й чудно.

Брут.

Ну, так прощай же, Порція... Усі ми,
Мессало, мусимо колінь умерти.
Ся думка, що й вона-б колінь умерла,
Дав мені тепер терпіння силу.

Мессала.

Великі люде так великі втрати
Терпіть й мусять.

Кассій.

Я се добре знаю,
Так як і ви! терпіть-ж, — нї, не в силах.

Брут.

А нумо-ж братись до живого діла!
Чи не пійти нам прямо на Філіппі?

Кассій.

Не думаю, щоб се було гаразд.

Брут.

Чом?

Кассій.

А ось чом. Лучче, як сам ворог стане
Шукати нас. Потратить він запаси,
Потомить військо, і собі зашкодить;

А ми собі на лежах з упокоєм
Випочиваєм бодрі і готові.

Брут.

Хороші ради уступають луччим.
Країна між Філіппами і нами
Нам підлягає тільки по неволі,
За наші контрибуції сердита.
Як піjde непритель через неї,
То буде повно тих людей у нього,
І прийде він сюди з великим духом.
Всі ті вигоди ми в його однієм,
Як явимось туди самі до його
І сей народ за спиною поквнем.⁷⁶⁾

Кассій.

Ось слухай, любий брате —

Брут.

Вибачай бо.

Ще-ж ти зміркуй і те, що наші друзі
Нам оддали свої найбільші сили,
Що легіони в нас до краю повні,
І діло наше вже поспіло зовсім;
Що враг наш підбивається у гору,
А ми готові к заходу спускатись.
В ділах людських прилив також буває.
Користуйсь ним, — фортуна пофортунить,
А пропусти, — усе верстання життям
Застрягне на мілях, на бідуванні.
Отсе-ж тепер ми так у повнім морі,
І мусимо течення пильнувати,
Або втратити нагоду щасливу.

Кассій.

Ну, будь по твоєму; рушаймо,
І під Філіппами на нього вдармо.

Брут.

Під нашу раду віч глуха підлізла.
Природа нужді мусить уступити.

Обманьмо її коротким опочивком.
Нема чого сказати ще?

К а с с и й.

Немає.

Добраніч. Встаньмо рано та й рушаймо.

Б р у т.

Подай опончу, Люцій. (Виходить Люцій).

На добраніч,

Мессало і Тітіне, добрі друзі! —

Добраніч, Кассене мій благородний!

Спи твердо.

К а с с и й.

О мій любий брате!

Недобре ми сю ніч розпочинали.

О, щоб же наші душі не ділились

Ніколи більше так! Ніколи, Бруте!

Б р у т.

Тепер усе гаразд.

К а с с и й.

Добраніч, батьку.

Б р у т.

Добраніч, брате.

Тітінії і Мессала.

На добраніч, пане,

Гетьмане наш.

Б р у т.

Усім вам на добраніч.

(Виходять Кассій, Тітіній і Мессала).

Вертаєть ся Люцій із опончею.

Давай опончу. Де твоя бандура?

Л ю ц и й.

Тут у наметі.

Б р у т.

Ге! ти зовсім сонний.

Бідаха! не виню тебе: зморив ся.

Гукни хоть Клявдия з ким небудь пиньшим.
Нехай заснуть на подушках в наметі.

В а р р о н.

Та ми й постоїмо, коли се вгодно.

Б р у т.

Ні, ні, лягайте; ляжте, добрі люде.
Я може ще надумаюсь як пинше.
Глянь, Люцне, ось книга, що шукав я.
Я положив її в опончу, у кишеню. (Слуги лягають).

Л ю ц н и й.

Я й знав, гетьмане, що вона у тебе.

Б р у т.

Не сердь ся, хлопче! Я знай забуваю.
Чи зможеш вдержати важкі ще очі
І вдарить раз чи два в бандурні струни?

Л ю ц н и й.

Зможу, коли ви зволите, мій пане,

Б р у т.

Удар же, хлопче, в струни! Я вже надто
Тебе турбую за твою готовість.

Л ю ц н и й.

Се єсть мій довг, наш милостивий пане.

Б р у т.

Не мушу правити й довгу не в пору,
Бо молода кроз одпочить жадає.

Л ю ц н и й.

Я виснав ся вже, милостивий пане.

Б р у т.

Се добре діло. Ще й навпослі заснеш.
Я не задержу довго. Не поляжу,
То буду добрим я до тебе... (Музика і пісня).
Се сонне щось. О сні мертвотворящий!
Ти вже наліг як олива на хлопця,
Що йграв тобі у кобзу! Любий хлопче,

Добраніч! Не будитиму вже більше.
Та так хитаючись розібеш кобзу.
Візьму її від тебе. На добраніч,
Мій хлопче! А подивимось у книгу.
Се я й листка не заломив читавши?
Здаєть ся, я аж ось де зупинив ся. (Сідає).

Входить Цезарів дух.⁷⁷)

Як свічка ся горить неясно... Га! А хто се?
Се мабуть стуманілі мої очі
Дивоглядну мару мені втворили.
Вона на мене йде. Що ти таке?
Чи бог який, чи ангел, чи диявол,
Що кров морозить, волос підіймаєш?
Кажи мені, чи справді ти що небудь?

Дух.

Я, Бруте, твій злий дух.

Брут.

Чого-ж прийшов ти?

Дух.

Сказать, що під Філіппами побачиш
Мене.

Брут.

То я ще раз тебе побачу?

Дух.

Так, під Філіппами. (Дух зникає).

Брут.

То що-ж? і добре.

Я й під Філіппами тебе побачу...
Чого ти зник? Я тільки що зосьмілився.
Злий духу, я хотів би дещо більше
Поговорить з тобою. Хлопче! Люцій!
Варроне! Клявдіе! прокиньтесь, встаньте!
Чи чуєш? Клявдіе!

Люццй.

Ослабли струни.

Брут.

Йому здаєть ся і ві сні, що грав.

Проклянь ся, Люццй!

Люццй.

Що вам, що, мій пане?

Брут.

Чого ти так кричав? Хіба що снилось?

Люццй.

Мій пане, я не знаю, чи кричав я.

Брут.

Кричав єсп. Що там тобі приснилось?

Люццй.

Нїчого, пане мій.

Брут.

То спи-ж ізнов. Гов, Клявдїе! чи чуєш?

Та годі-ж спать, козаче!

Варрон.

Що, мій пане?

Клявдїй.

Що, пане мій?

Брут.

Чого ви так кричали?

Варрон і Клявдїй.

Хіба кричали, пане?

Брут.

А кричали.

Що снилось вам?

Варрон.

Нїчого, пане мій.

Клявдїй.

Мені також нїчого.

Брут.

То ідіте-ж

Та кланяйтесь мойому по́братиму,

Нехай рушає табором зарані.

І ми рушаєм.

Варрон і Клявдій.

Ідемо, гетьмане.

(Заслона).

А К Т П Я Т И Й.

Сцена перва.

Долина під Філіппами.

Входять Антоній, Октавій і їх військо.

О к т а в і й.

Бач, я, Антоніє, не помилив ся.
Казав єсп, що ворог не посьміє
Зійти у нпз з високого підгіря:
А от же й ні: стоїть він перед нами,
І під Філіппами готов на нас ударить,
Відказуючи перш, ніж ми спитаєм.⁷⁸⁾

А н т о н і й.

Ба! я їм в серце вліз, і добре знаю,
Про що се робить ся. Вони-б то раді
У всяке иньше місце йти, і сходять
У нпз із ляканого храбрування,
Вповаючи, що в наших мислях будуть
Хоробрими вояками. Куди там!

Входять посланець.

П о с л а н е ц ь.

Готуйтеся, гетьмани: вже непрятель
Іде на нас, вшикований до бою.

Юлій Цезарь.

Криваві знаки бою повівають,
І треба нам робити щось негайно.

А н т о н і й.

Веди, Октавіє, свої хоругви
Повагом по лівому боці поля.

О к т а в і й.

Ні, по правому; ти ж держись лівого.

А н т о н і й.

Не час тепер зо мною торгуватись.

О к т а в і й.

Я не торгуюсь, я так хочу.⁷⁹⁾ (Марш).

Тулумбаси. Входять Брут, Кассій і їх військо, Люцілій,
Тітіній, Мессала і інші.

Б р у т.

Вони стоять і розговору хочуть.⁸⁰⁾

К а с с і й.

Стій тут, Тітініє; ми мусим вийти
На розговор із ними.

О к т а в і й.

Чи не дасть нам,

Антоніє, знак бою?

А н т о н і й.

Підождімо

їх наступання, Цезарю. Ходімо!

Нас гетьмани на розговор чекають.

О к т а в і й.

Стояти тихо, поки гасло буде.

Б р у т.

Попереду слова, а там і вдари.

Чи так, земляцтво?

О к т а в і й.

Тільки-ж се не з того,

Щоб ми, як ви, слова люблять більше.

Б р у т.

Октавіє, слова хороші лучче

Лихих ударів.

А н т о н і й.

Бруте, ти говориш

Хороше слово й за лихим ударом:
А сьвідком дїрка в Цезаревім серці,
Котру пробив еси гуканням: „Многа
Лїта тобі, наш Цезарю! вітаєм!“

К а с с и й.

Антонїє, ми й доси ще не знаєм
Твоїх ударів, та за те словами
Підрізуєш ти чисто бжолу в Гнїблї,
Не зоставляючи їм меду й каплї.⁸¹⁾

А н т о н і й.

Та зоставляючи жало.

Б р у т.

Се правда,

Ба і без голосу: бо ти украв їх голос.
Розумно робиш, що перед кусанням
Погрожуєш.

А н т о н і й.

А ви, падлюки, не грозили,
Як ваші підлі кинджали зубились
У Цезаревих ребрах. Ви, мов малпц,
Показували зуби; мов собаки
Вертілись під ногами, і по рабськи
Лизали Цезареві руки й ноги;
А в ту мїнуту ваш проклятий Каска
Мов пес упив ся — Цезареві в шию.
О, ви лестивці!

К а с с и й.

Ге! лестивці!.. Чуєш?

За се вже сам собі подякуй, Бруте.
Язик сей не кусав би нас сьогодні,
Колиб ти Кассія тоді послухав.

О к т а в і й.

До діла, вже, до діла! Ми потїєм
Од перекорів; то нехай же лучше

Від доказу сей піт почервоніє.
Дивітесь : ось мій меч на конспірантів.
Коли-ж його у піхву я сховаю?
Як помстимось за трийцять і три рани
У Цезаря, або ще й другий Цезарь
Мечі сих зрадників собою нагодує.

Брут.

Ні, Цезарю, ти не умреш од зради,
Хиба привів її з собою.

Октавій.

Я й надіюсь,

Що я родив ся не на те, щоб згинуть
Од Брута.

Брут.

О! колиб ти і найлуччий
Був у роду своїм, то і тоді не міг би
Бажати благороднійшої смерти.

Кассій.

Сварливий жак не варт такої честі
У спілці з піяком і комед'янтом.

Антоній.

Дід Кассій все однакий.

Октавій.

Годі! йдімо.

Ми кидаєм вам, зрадники, наш визов
У зуби. Сьмієте сьогодні вдарить,
Виходьте в поле; а коли не змога,
Виходьте, як почувете апетит.
(Виходять Антоній, Октавій і їх військо).

Кассій.

Бурхай же, вітре, надимайтесь, хвилі!
На море, човне! Бура розгулялась,
І над усім тепер случай панує.

Брут.

Люціліє, ходи сюди на слово.

Люцілій.

Гетьмане? (Брут із Люцілієм відходять на бік).

Кассій.

Гов, Мессало!

Мессала.

Що, гетьмане?

Кассій.

Сьогодні день моїх родни, Мессало.
Дай руку, будь за свідка, що і я так,
Як той Помпей, тепер спуститись мушу
У наших вольностях на щастє битви.
Ти знаєш, я держав ся Епікура,
І по його ясній науці думав.
Тепер же я перемінив свій розум,
І трохи вірую у віщування.
Як вийшли ми із Сардів, два великі
Орли спустились на передній стяг наш,
І в воїнів із рук хапали страву.
Вони нас провели аж до Філіпів,
І полетіли геть сьогодні в ранці,
А на їх місце воронне злетілось,
І з пугачами понад головами
У нас літає, хижо позирає,
Мов ми вже справді їх похпила здобич.
А тіль од них здаєть ся нам зловіщим
Покривалом, що вкрило наше військо,
Готове вже з душею розлучитись.⁸²⁾

Мессала.

Не вір такому.

Кассій.

Вірю тільки частю :

Бо дух мій бодр, і я на те наваживсь,
Щоб небезпеки зустрічать статочно.

Брут.

Так, так, Люціліє.

К а с с и й.

Тепер, мій Бруте,
Мій благородний Бруте, помози ся,
Щоб нам боги допомогли сьогодні,
Щоб нам прожити на світі з упокоєм
І в любій дружбі старість привітати!
Та, як діла людській все непевні,
Подумаймо й про гірше, що складеть ся.
Коли втеряєм битву, се між нами
Остання буде бесіда. Ну, що-ж ти
Робитимеш тоді?

Б р у т.

Зістанусь вірним

Науці філософії тієї,
Котрою винуватив я Катона
За смерть, що сам собі він заподіяв.
Не знаю й сам, чого. та так здається,
Що легкодушність се була б і підлість,
Боятися того, що може буде,
Й самому власну смерть попереджати.
Вворужившись терпінням, буду ждати
Призову свл високих, що над нами.⁸³⁾

К а с с и й.

То, як не наша візьме, ти допустиш
Вести себе по вулицях в тріумфі?

Б р у т.

Ні, Кассе; о, ні! сього не думай,
Щоб благородний Римлянин дозволив
Водити себе по Римі у кайданах.
Для сього в Брута надто дух високий.
Та день сей все-ж бо мусить закінчити
Ту справу, що счалась у березолі,
У іди, і чи нам ще доведеть ся
Зустріти ся коли, сього не знаю.
Тим приймемо тепер прощання вічне.
На віки, Кассе, прощай на віки!

Зустрінемося ізнов, — засьміємося,
А ні, то й добре, що ми попрощалися.

К а с с и й.

На віки, Бруте мій, прощай на віки!
Зустрінемося ізнов, веємхнемся справді,
А ні, то се гаразд, що попрощалися.

Б р у т.

Ну, так веді ж нас!... О, колиб то можна
Нам знать кінець трудів, перш ніж настане!
Та вже-ж скінчить ся день сей, то й побачим.
Рушай, агов! рушаймо! (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Поле битви.

Боевий галас. Входять Брут і Мессала.

Б р у т.

Лети, лети, Мессало, доручи їм,
Тим легіонам з того боку сю цідулу!
(Битва реве ще голоснійше).

Нехай ударять дружно: бо я бачу —
Октавово крило стоїть ослабим.
Як з разу вдаримо, то й перевернем.
Лети, лети, Мессало: всім наперти! ⁸⁴)

Сцена третя.

Тамже. Друга часть поля.

Боевий галас. Входять Кассий і Тітіній.

К а с с и й.

О, подивися Тітіній! глянь, втікають!
Я і своїм став ворогом: ледачі!

Ся корогва, глянь, показала спину.
Я вбив падлюку й взяв її од нього.

Тітіній.

О Кассе! Брут поспішив із гаслом.
Узявши гору над Октавом, ринувсь
Аж надто жваво. Воїни на здобич,
А їх Антоній обгорнув тим часом.

Входить Піндар.

Піндар.

Втікай, мій пане, далій, далій!
Антоній у твоїх уже наметах.
О благородний Кассе! втікай же.

Кассій.

Воно далеко геть. Споглянь, Тітіній!
Чи се мої намети, де палає?

Тітіній.

Твої, мій пане.

Кассій.

Ну, Тітіній, сядь же

Тя на мого коня, і острогами
Бий в черево, поки домчить до війська
Он-онде, та й назад, щоб знав я певно,
Чи наше то, чи то вороже військо.

Тітіній.

Вернусь сюди так хутко, мов подумав. (Входить).

Кассій.

Злізь, Піндаре, на сю стрімку могилу!
У мене здавна очі туповаті.
Дявись у слід Тітінію, і що там
Побачиш на-полї, кажи. (Виходить Піндар).

Сьогодні

Я дихать став, і время обернулось,
І де почав, там і скінчити мушу.
Зробила жизнь моя свій круговорот.
Ну, що, приятелю? що?

Піндар (із за сцени).
О, мій пане!

Кассий.

Що там?

Піндар.

Уже кругом Тітінія обсіли
Комінінником... от-от його настигнуть!
Та він летить... Вже мало не на ньому...
Ой, ой, Тітініє!... Із коней злазять...
О! він також... Уже в неволі.
Чи чуєш гук? Се з радощів гукають.

Кассий.

Ізлазь назад: шкода дивитись більше.
О, ти легкодуху! отсе тобі дожити,
Щоб луччого взяли перед очима друга!

Входять Піндар.

Іди сюди, козаче!

Я взяв тебе у Парфії в неволю.
Я пощадив тебе, а ти покляв ся,
Що все робитимеш, чого я схочу.
Тепер прошу, додерж своєї клятви.
Од нині будеш вільний, тільки слухай.
Сей меч пройшов крізь Цезарево тіло.
Візьми-ж його і вдарь мене у груди.
Мовчи! ні слова! на бери рукоять,
І, як закрию я лице, оттак, о,
Рази!... (Піндар пробиває його).

О Цезарю! ти відомщений,
Та ще й мечем, що вбив тебе самого... (Умирає).⁸⁵⁾

Піндар.

Отсе-ж я й вольний; та ніколи в світі
Я не хотів би вільности такої.
О Кассіє! далеко я втікаю.
Ніхто з Римлян не чутиме про мене. (Виходить).

Вертають ся Тітіній і Мессала.

Мессала.

Ми тільки поміняли ся, Тітіній.
Октавія побив так Брут великий,
Як Кассія полки побив Антоній.

Тітіній.

Возвеселить се Кассієве серце.

Мессала.

Де-ж ти його zostавив?

Тітіній.

У турботі

Тут з Піндаром коло могил.

Мессала.

Чи се-ж не він лежить?

Тітіній.

Лежить він чудно,

Мов неживий... О бідне моє серце!

Мессала.

Ні, се не він.

Тітіній.

Ні, він, о, він, Мессало!

Та Кассія нема уже на світі. —

О ти, вечірнє сонце! як червоне
Своє проміннє ллєш ти протїв ночи,
Так у крові день Кассіїв погаснув.
Зайшло вже римське сонце! день наш зникнув;
Нависли хмари й роси небезпечні.
Ми вже своє зробили. Се непевність
Про нашу справу наробила лиха.

Мессала.

Одна непевність наробила лиха.

О помилко, венавидна дитино

Зневіри! на що ти малюєш

Уму живому те, чого й немає зовсім?

О помилко! зачавшись вельми скоро,

Не зродиш ся ніколи ти щасливо :
Ти губиш матір, що тобою ходить.

Тітіній.

Де-ж Піндар? Піндаре! гов! де ти?

Мессала.

Шукай його, Тітіній! я тимчасом
Пійду і в благородні уші Брута
Встромлю сю вість; встромлю її, Тітіній,
Бо гостра сталь і ядовиті стріли
Були-б такі-ж приємні уху Брута,
Як і ся вість нещасна.

Тітіній.

Йди, Мессало,

Я-ж пошукаю Піндара тимчасом.

(Виходить Мессала).

На що ти посилав мене, хоробрий
Мій Кассе? Та'ж я зустрівсь з твоїми
Приятелями. Се-ж вони на мене
Вінок побіди гучно возложили,
Щоб я тобі його оддав негайно.

Хіба-ж не чув ти, як вони гукали?

О леле! ти собі все пильше протокмачив.

Візьми-ж його! Дай, я тебе ввінчаю.

Твій брат звелів тобі його віддати,

І я його вволю волю. Бруте!

Йди-ж боржій сюди та подиви ся,

Як Кассея твого я возвеличив. —

Простіть мені, боги! се римський звичай...

О мечу Кассів! пройди мені крізь серце.⁸⁶⁾

(Пробиває себе і впадає).

Боевий галас. Вертаєть ся Мессала з Брутом, молодим
Катоном, Волюнтієм і Люцієм.

Брут.

Де-ж він, Мессало? де його тут тіло?

Мессала.

От там, оплакує його Тітіній.

Брут.

Тітіній до гори лежить.

Катон.

Убитий!

Брут.

О Цезарю! який ти ще могутній!
Твій дух кругом нас ходить і незримо
Мечі нам в серце наше направляє.
(Битва гуде стиха).

Катон.

Тітініє хоробрій! Подивітесь,
Як Кассія він мертвого вважав!

Брут.

Чи єсть іще таких у Римі двох,
Як єї? Прощай, останній Римлянин!
Тобі товариша вже Рим не зродить.
Тепер не можу, друзі, більше плакати
Над сьм покійником. Та я знайду ще,
О Кассе! знайду я час для сього.
Ходімо ж. Мертве тіло одвезіте
У Фассос: похорон посеред стану
Стрівожив би нам військо.⁸⁷) Ну, ходімо-ж
На поле битви. Лябео та Флявій,
Поставте в лави та вшикуйте військо. —
Ще три години тільки; ще до ночі
Попробуєм, Римляне, вдруге щастя. (Виходить).

Сцена четверта.

Друга часть поля.

Боевий галас. Входять буючись воїни обох військ, потім
Брут, Катон, Люцілій і инші.

Брут.

Ще, земляки! О, стіймо, браттє, міцно!

К а т о н.

Який байстриук не встоїть? Хто за мною?

Я обявлю імя мое по війську. —

Я Марків син Катонів, гов! я ворог

Тиранів, гов! я друг землі своєї.

Я Марків син Катонів, гов! за мною!⁸⁸⁾

(Наступає на неприятеля).

Б р у т.

А я, я Брут, я Маркус Брут, щоб знали!

Я друг землі моєї, знайте, друзі!

(Виходить напирajući на неприятеля, Катон падає).

Л ю ц і л і й.

О молодий Катоне благородний!

І ти упав? Ну, що? ти, як Тітіній,

Поліг хоробрим робом і засвідчив,

Що ти Катонів син.

Первий воїн.

Смерть, чи здавайся!

Л ю ц і л і й.

Здаюсь, щоб тільки вмерти. Ось і плата

За те, щоб ти убив мене на місці. (Даючи гроші).

Вбивай же Брута: сим себе прославив.⁸⁹⁾

Первий воїн.

Е, ні! не вбю! Се благородний бранець.

Другий воїн.

Дай місце, гов!

Скажіть Антонію, що Брут піймав ся.

Первий воїн.

Я доложу. Та ось він сам надходить.

Входить Антоній.

Гетьмане, Брут в полон спіймав ся.

А н т о н і й.

Деж він?

Л ю ц і л і й.

На волі він, Антоніє, на волі.

Скажу тобі я сьміло, що врагови

Живцем не взяти Брута у неволю;
Боги його від сорома заслонять.
Живим, чи мертвим ти його спіткаєш,
Він буде Брутом, вірним собі Брутом.

А н т о н і й.

Ні, се не Брут, приятелі, а тільки
Не менше Брута заговитий бранець.
Пильнуйте добре, тільки без зневаги.
Таких людей хотів би я зробити
Своїми друзьми, а не ворогами.
Ідіть довідайдесь, чи Брут живий ще,
Чи мертвий, і подайте звістку
В намет Октавіїв, що й як там сталося.

(Виходять)

Сцена пята.

Інша часть поля.

Входять Брут, Дарданій, Кліт, Стратон і Волюмній.

Б р у т.

Сюди, недобитки, бідахи-друзі;
Спочинемо на сій скалі ще трохи.⁹⁰⁾

К л і т.

Статілій зняв у гору смолоскипи,
Та не вертаєть ся назад, гетьмане!
Або його узято, або вбито.

Б р у т.

Сідай лиш, Кліте! Вбито — се й є слово.
Тепер у моді смерть. Ось слухай, Кліте!
(Шепче йому).

К л і т.

Як! я, гетьмане? Ні за що на світі!

Б р у т.

Мовчи-ж!

К л і т.

Я лучче сам себе убив би.

Б р у т.

Дардане, слухай. (Шепче йому).

Д а р д а н.

Я? таке зробити?

К л і т.

О, мій Дардане!

Д а р д а н.

О мій добрий Кліте!

К л і т.

Чого від тебе Брут хотів, Дардане?

Д а р д а н.

Щоб я убив його. Глянь, він задумавсь.

К л і т.

Сосуд сей благородний так став повен,

Що горе прилило під самі очі.

Б р у т.

Ходи сюди, Волюмніє, на слово.

В о л ю м н і й.

Що скажеш, мій гетьмане?

Б р у т.

Ось що, Волюмніє. Уже два рази

Дух Цезарів мені в ночі являв ся:

Раз коло Сард, а вдруге сеї ночі

Тут на Філіппівському полі. Знаю,

Мій час настав.

В о л ю м н і й.

О, ні, ні, мій гетьмане!

Б р у т.

Так, так, Волюмніє, я в тому певен.

Ти бачиш сам, як дієть ся на світі.

Нас вороги пригнали к самій кручі... (Гук битви).

Нам лучче ринутись самим у яму,

Ніж ждати, поки нас зіпхнуть до долу.

Волюмніє, ти знаєш, ми ходили

У двох з тобою в школу. Будь же другом,
Подерж меча, я кину ся на нього.

Волюмній.

Не дружнє діло се було-б, гетьмане.

(Битва клекоче все ближше).

Кліт.

Втікай, втікай, гетьмане! та негайно!

Брут.

Прощайте-ж всі. Бувай здоров, Волюмній!

А ти тим часом спав, Стратоне?

Прощай, Стратоне. Земляки, радію

Всім серцем, що як я живу на сьвітї,

Ще ні один із вас мене не зрадив.

Втерявши день сей, я прославлюсь більше,

Ніж Марк Антоній із своїм Октавом

Ледачою побідою над нами.

Прощайте-ж, земляки: язик бо Брутів

Історію його життя кінчає,

І кости Брутові спочити хочуть,

Попрацювавши для сієї хвилі.

(Боевий галас. За сценою кричать: „Втікай, втікай,
втікай!“).

Кліт.

Втікай, гетьмане! о, втікай бо!

Брут.

Втікайте ви, а я біжу за вами.

(Виходять Кліт, Дарданій і Волюмній).

Прощу тебе, Стратоне, ти не кидай

Свого гетьмана. Я-ж бо знаю

Тебе товаришем шановним, добрим.

Держи-ж мого меча та одверни ся,

Я рину ся на нього. Так, Стратоне?

Стратон.

Дай перше руку, та й прощай, гетьмане!

Брут.

Прощай, Стратоне друже!

Ну, Цезарю, тепер уже спокій ся:
Бо я тебе убив і в половину
Не так охочо, як себе самого.

(Кидаєть ся на свого меч а і вмирає).

Боввий галас. Уступування. Входять Октавій, Антоній,
Мессала, Люцілій і їх військо.

О к т а в і й.

Що се за чоловік?

Мессала.

Слуга мого гетьмана. Де, Стратоне,
Твій пан?

С т р а т о н.

На вольній волі, не в кайданах,
Як ти отсе, Мессало.⁹¹⁾ Побідивши
Його, хіба що сплять мертве тіло.
Бо Брута тільки сам він зверг до долу,
І не прославить смерть його нікого.

Л ю ц і л і й.

Так тільки й мусіли найти ви Брута.
Спасибі, Бруте, що моє ти слово
Зробив правдивим.

О к т а в і й.

Я беру до себе
Усіх людей, котрі служили Бруту.
Товаришу, чи ти пійдеш до мене?

С т р а т о н.

Пійду, коли Мессала се дозволить.

О к т а в і й.

Дозволь йому. прошу тебе, Мессало.

Мессала.

Скажи мені, як Брут умер, Стратоне?

С т р а т о н.

Я меч держав, а він на нього кинувсь.

Мессала.

Прийми-ж того, Октавіє, до себе,
Хто дослужив гетьману до останку⁹²⁾.

Юлій Цезарь.

Антоній.

Він був найліпший Римлянин між всіми.
Всі конспіранти, всі, окрім Брута
Вбивали Цезаря з в рогування,
А він з одного чесного жадання
Добра своїй землі із ними змовивсь
Жив він прекрасно: бо в ньому змішались
Всі елементи так, що і природа
Могла, дивуючись йому, сказати:
„Ось чоловік! такий він був у мене“! ⁹³⁾

Октавій.

То й честь йому віддаймо по заслужі:
Похоронім його велично й пишно.
Сю ніч лежатиме в моїм наметі,
Як воїн, убраний в заслужену зброю. ⁹⁴⁾
Тепер військам, спочивши, веселитись
А ми ходім трофеями ділитись. (Виходять).

ПОЯСНЕННЯ.

1) Плутарх пише, що многі Римляне були невдоволені, коли Цезарь по смерті Помпея і по скінченню домашньої війни справив тріумф над Помпеєвими синами, що не були ніякими чужинцями, але римськими горожанами. Та про те Римляне хилили ся перед Цезаревим щастем, наклали пута на свій язик, пересвідчени, що по так довгих бурях панованє одного чоловіка, се однією запорука спокійнішого часу.

2) У Плутарха хронологія фактів, а, значить, і їх мотивованє — інші. Він подає, що коли Цезарь не прийняв подаваної йому Антонієм корони, сенат велів поставити скрізь по місті його статуї з королівськими диядемами на голові. Але трибуни Флявій і Маруль поздирали ті корони, а надто посадили в тюрму тих, що перші витали Цезаря яко короля. Народ утішив ся тим і називав їх Брутами, гідними наслідниками того давнього Брута, що прогнав королів із Риму. Але Цезарь так образив ся тим, що велів обох трибунів зкинути з уряду.

3) Люперкальське сьвято (Lupercalia), празник Люперка (вовчого бога), італійського божка,

що стереже череди від вовків. В р. 44 перед Хр. себ то в роні смерті Цезаря, се свято припало на 14 лютого. „В той день — описує Плутарх — молоді патріції і деякі урядники бігають голі по вулицях і з жарту б'ють шкіряними гараниками на вулиці всіх тих, хто стоїть їм у дорозі. Деякі жінки, навіть з найвисших родів, навмисно стають на дорозі і наставляють руки, щоб отримати удар, вірячи, що від того зроблять ся плодючими“. Шекспір використав сю вказівку по своєму в драмі, зробивши з обрядового бігання в голім виці звичайну гонитву.

4) Кальпурнія (не Кальфурнія), дочка Пізона, була четвертою жінкою Цезаревою. Про її неплідність ані про її участь у люперкаліях у Плутарха нема ніякої згадки.

5) Плутарх оповідає, що Цезарь прихилився до люперкальського бігання з високої трибуни, сплячи на золотім кріслі, в тріумфальній одежі. Про його забобонність нема згадки.

6) Плутарх полає, що якийсь віщун від довшого часу остерігав Цезаря, щоб стеріг ся мартових ід (дня 15 марта).

7) Кассій був женатий на Брутовій сестрі. Плутарх каже про него, що се був чоловік горячої, запальної вдачі і ненавидів Цезаря більше з приватних причин, прим. за те, що зробив Брута претором скорше, ніж його, — аніж за його змагання до політичного самовладства. З сих причин він і Брута настранив против Цезаря.

8) Плутарх у своїх життєписах Цезаря і Брута пераз повторяє, що Брут виступив против Цезаря з чистих, ідеальних мотивів і тільки з ненависти до тиранії підніс руку на свого добродія. Бо-ж Цезарь не тільки дарував був йому жите яко сторонникови Помпея, але надто ще обдарував його

високими урядами, зробив своїм приближенням і зумів справді злюбити собі його симпатію.

9) Плутарх оповідає, що коли Кассій раз запитав Брута, чи піде на засідання сенату, де хочуть Цезаря вибрати на короля, Брут відповів: „Ні, радше згину, ніж маю втратити свободу“. Кассій уже від довшого часу приготував змову, але не міг приступити до виконання плану, бо всі змовники заявляли, що пінуть на це діло тільки тоді, коли на чолі змови стане Брут. Почувши від Брута такі слова він осьмивився і виявив йому обережно свій план. Брут обняв і поцілував його і потім не говорячи більше вони розійшлися, щоб поговорити кождий зі своїми приятелями.

10) Оповідання Кассієве про плавання Цезаря в Тибрі — Шекспірова видумка. Так само й те, що даліше говорить Кассій про Цезареву хворобу в Іспанії, основане лише в маленькій частині на Плутарху, який тільки загально, мимохідь згадує, що Цезарь раз у Іспанії був хорий на пропасницю.

11) По Плутарху був Марк Брут потомком того Юлія Брута, що був головною пружиною прогнання короля Тарквінія з Риму і якому за це давні Римляне поставили на Кпітолії бронзову статую, зобразивши його з голим мечем у руці. Та тільки — додає Плутарх — той давній Брут був жорсткий і строгий, а його потомок лагідний, чесний і в замишуванні відданий філософії.

12) Плутарх говорить, що Цезарь не довіряв сухорлявому Кассієви, але також і Брутові за те, що сей вічно задуманий.

13) Плутарх не згадує про Кассу говорячи про конспірацію, а тільки в описі самого вбивства; він додає при тім, що се був малозначний чоловік,

що не мав навіть уряду еділя (поліційного комісара).

14) Се подає Пліутарх, який також у життєписі Антонія підносить, що се був бравий воєвник в рішучій битві против Помпея коло Фарсалиї він провадив ліве крило, — але в приватнім життю розпусний і безхарактерний. Своїми гордощами і потакуванем на Цезареві коронаційні забаги він, сам того не знаючи, дав Цезаревим ворогам справедливу підставу до замордованя Цезаря.

15) Події списані за Пліутархом; представлење народа в сьмішнім і поганім сьвітлі — власний додаток Шекспіра.

16) Про те, що в Цезаря була падуча болюсть, згадує й Пліутарх, але в иньшій місці.

17) Пліутарх присьвятив Ціцеронові спеціальний життєпис, де високо підносить його вченість, називає його найіншим бесідником його часу, але при тім додає, що він був зарозумілий і слабхарактерний. Що говорив по грецьки, се згадує Пліутарх також при иньшій нагоді оповідючи, що Ціцерон мав раз видати осуд про промову сина могутного Красса, та боячи ся паразити собі впливового але невченого батька, висловив свій осуд по грецьки.

18) Пліутарх оповідає, що Брутові приятелі з власної охоти підкидали Брутові такі карточки на преторське крісло.

19) Отсе піле оповіданє Каски про чудеса, які попередили Цезареву смерть, узятє з Пліутарха, хоча там Каска не має з ним нічого спільного; дальша розмова Каски з Кассєм і все, що подає Шекспір про нічну конспірацію — се його видумка.

20) Про Цінну згадує Пліутарх аж по Цезаревій смерті як про одного з конспіраторів,

і то аж при оповіданню, як збунтовані Римляне вбили поета Цінну за те одно, що називав ся Цінна, так як один із Цезаревих убійців.

21) Плутарх оповідає, що Брут за дня перед людьми являв себе спокійним і безжурним; але в ночі дома він раз у раз думав про свою тяжку одвічальність за те, що задля него так багато щирх людей могло потерпіти, і се часто не давало йому заснути.

22) Шекспір значно змінив роль Брута супроти того, що оповідає Плутарх. Бо коли в драмі Брут являєть ся пасивним, так сказати, знярядом у Кассієвій руці і тільки остаточної ночі перед замахом пристає до конспірації, то у Плутарха він належав до неї досить довго і сам звербував для неї кількох своїх приятелів, в тім числі особливо богача Деція Брута, що був паном многих невольників і глядiatorів. Сходив конспіраторів ані в ночі перед убійством, ані в загалі Плутарх не описує.

23) Плутарх підносить, що конспіратори справді не вязали себе присягою, та про те так вірно і твердо стояли в намірі, що навіть лихі ворожби і остороги богів не знаходили у них віри.

24) Сам Плутарх називає Ціцерона боягузом і додає, що з огляду на його слабкий характер конспіратори не втягали його в свою змову.

25) Плутарх згадує вже по замордованню Цезаря, що всі конспіратори були за тим, аби вбити й Антонія. Тільки Брут спротивив ся тому, раз із вродженого благородства, а надто покладаючи надію, що Антоній, яко щирій чоловік і патріот по Цезаревій смерті стане добрим республіканцем.

26) У Плінійській „Historia naturalis“ VIII, 8 читаємо: одноріг так ворогує зо львом, що де тільки побачить його, то кидаєть ся на него. Лев боячись його страшного рога, ховає ся за дерево; одноріг кидає ся на те дерево з такою силою, що його ріг вбиває ся в дерево і тут його найлегше вбити. Плінійєва книга була за Шекспірових часів перекладена на англійську мову Голландом. (*Із листового комунікату проф. Брандля*).

27) Лігарій по оповіданню Плотарха був першим із тих, котрих Брут сам приєднав до конспірації. Лігарій разом із Брутом був перед тим сторонником Помпея, був потім оскаржений, але Цезарь увільнив його.

28) Плотарх вихваляє Порцію як достойну дочку Катона і переняту його філософією. Вона була сестринця Брутова і вийшла за него заміж уже яко молода вдова, маючи від першого мужа малого сина.

29) Плотарх оповідає: Порція, бачучи, що її любий муж неспокійний, а притім і нерозумний, сама брятьвою затила собі глибоку рану в боці. Коли Брут переляканий прийшов до її ліжка, вона показала йому свою рану на доказ сили свого характеру, що варт довіря і з його боку.

30) Плотарх згадує що Лігарій, хорий на пропасницю, вилзюровів нараз довідавши ся, що план конспірації має бути зараз виконаний.

31) Все фактичне в тій сцені взято з Плотарха; прибільшено тільки Цезареву певність і неустрашимість, хотя з другого боку зроблено його занадто легковірним супроти Денія Брута.

32) Плотарх оповідає, що на день перед Цезаревою смертю при обіді зайшла була розмова про те, яка смерть найліпша. Цезарь відповів на се питає: несподівана.

33) У Пліутарха тільки один Децій зайшов до Цезаря і намовив його йти на засідання сенату.

34) По Пліутарху Артемідор був Грек, учитель риторки в Римі; буваючи в різних знатних сім'ях він довідався про змову на Цезареве життя і остеріг Цезаря, але за пізно. Текст Артемідорового листа — власність самого Шекспіра.

35) Пліутарх оповідає, що фатального дня Брутова жінка була дуже неспокійна і стривожена, так що Брутови донесли на засідання сенату, що вона лежить дома і вмирає. Вона тимчасом збентежена, мов п'яна ходила по вулиці і розпитувала кожного прохожого, чи не чував якої новини, і слала одного посланця за другим до свого мужа.

36) Взято з Пліутарха. Сей означає зрештою, що пам'ятне засідання 15 марта відбувалося не в Капітолії, а в приватному театрі, збудованім Помпеем і задля того украшенім статуєю Помпеевою.

37) Ой слова — власність Шекспіра. Пліутарх каже тільки, що Цезарь не міг прочитати Артемідорового листа задля великого стиску народу.

38) Про се згадує Пліутарх. Очевидно деякі сенатори знали про змову і потурали їй.

39) І се взято з Пліутарха.

40) Брат Метелля Цімбра був вигнаний із Риму також як прихильник Помпіїв.

41) Пліутарх оповідає, що коли змовники обступили Цезаря, сей зразу короткими але рішучими словами просив їх, щоб не докучали йому; колиж вони почали тиснути ся до него чим раз більше, він пробував силою розштовхати їх. Тоді Метеллюс ухопив обома руками Цезарів плечі і клячучи накинув собі його на плечі, а Каска, що стояв за ним, перший добув кинджала і шпигнув Цезаря в плече, але не зранив його сильно. В Це-

цезаревій промові у Шекспіра було первісно в тім місці троха вище не зовсім щастиве речення: „Цезарь не чинить ніколи неправди, хіба по справедливій причині“. Сучасний Шекспірові і його друг Бен Джонсон кілька разів піднімав на сміх сей невдалий афоризм, і Шекспір очевидно поправив його.

42) Як сказано, Каска легко зранив Цезаря в плече. Цезарь обернувся і вхопив його за руки, та тут на него кинулись інші змовники.

43) „І ти, мій Бруте?“ Шекспір подає ті слова по латині: „Et tu Brute!“ хоча у Плутарха тих слів нема. Очевидно Шекспір знав їх ще зі своєї шкільної лави. Плутарх оповідає, що побачивши меч у Брутовій руці Цезарь випустив Клеопатрині руки, заслонив лице плащем і дав себе спокійно колоти змовникам. Ті в поспіху і натовпі поранили одні одних, так що всі були позакривавлювані.

44) Плутарх оповідає, що коли вбито Цезаря, Брут виступив наперед сенату і хотів промовити до переполошених сенаторів, але вони порозбігалися всі.

45) Сцена миття рук у Цезаревій крові — видумка самого Шекспіра, очевидно виконане того спу, про який перед тим (стор. 43) оповідає Цезарь. Плутарх оповідає тільки, що Брут і його товариші з кровавими мечами в руках пішли вулицями просто до Капітоля, заявляючи Римлянам, що тепер вони вільні і визнаючи їх, щоб уживали своєї свободи.

46) Тільки в тім місці Плутарх згадує, що всі змовники були за тим, що треба вбити Антонія, а тільки Брут уперся при тім, щоб дарувати йому життя.

47) Антоній був тоді конзулом. Плутарх подає, що почувши про Цезареву смерть він зразу був дуже перелякався і наліз на себе невольницьку одежу. Але бачучи, що змовники не вбивають нікого більше, він осмілився, поставив другого дня в сенаті внесок на уділене загальної амністії, дав свого сина як за поруку на те, що не буде замишляти нічого против республіки і запросив навіть Кассія до себе на обід, удаючи великого прихильника.

48) Плутарх оповідає, що сенат ухвалив похвалу Антонієви за те, що своїм згідливим поступуванем супроти змовників запобіг домашній війні.

49) Мотив щирої і великої приязни до Цезаря у Антонія зробив сам Шекспір пружиною його дальших поступків; у Плутарха справа виглядає зовсім инакше.

50) В Брутовім життєписі оповідає Плутарх, що другого дня по Цезаревій смерті Антоній виступив у сенаті з внеском, щоб Цезареве тіло похоронити з почестями і прилюдно відчитати його остатній заповіт і тим утихомирити народ. Кассій промовляв сильно против сего внеска, але Брут згодився з ним. „І се — додає Плутарх — була його друга помилка“ після тої першої, що він не пристав на замордоване Антонія.

51) В оригіналі „With Até by his sid“ — з Атою при боці. Ате, грецьке божество смерті і руїни, зовсім не тотожне з Гекатою, владницею нічних демонів і чарів. Плутарх поясняє поступуванє Антонія зовсім не такою глибокою приязню до Цезаря, як Шекспір, а тільки амбіцією, яка підшепнула йому думку — усунути Брута і стати самому на його місці.

52) По Ілютарху Цезарева смерть застала Октавія в Аполлонії. Октавій з власної ологи прибув до Риму, щоб яко Цезарів братанок обняти спадщину по ній. Сцена зі слугою і згадка про Цезарів лист — помисл самого Шекспіра.

53) По Ілютарху Антоній зразу маловажив Октавія і навіть глядів на него кривим оком, так що Октавій наперекір Антонію, завдячи Ціцерону одержав від сенату невеличку посаду.

54) Рострі — довниця прикрашена металевими дзьобами ворожих кораблів, здобутих Римлянами в першій їх морській битві з Картагенцями.

55) Ілютарх згадує про таку Брутову промову зараз по замортованню Цезаря. Зразу промовляє Брут на Кан толї, щоб утишити збунтований народ. Вислухавши його, всі гукнули, що змовники зробили добре і не мають чого боятися. Годї Брут і його товариші вийшли з Капітоля і оточені масою народа пішли на форум, де Брут промовляв другий раз. „Хоча його слухачі — додає Ілютарх — склалися з різномірної голоти, то все таки вплинок змовників панував їх соромом“. Брута вони вислухали мовчки, але коли потім Ціцина почав пристрасно оскаржувати Цезаря, вони з лайкою кинулись на него. Текст Брутової промови в драмі — витвір самого Шекспіра; йогож помислом є також характеристика повстання римської юрби в часі всієї сцени.

56) Як сказано вище, по Ілютарху Брутову промову на форум вислухали Римляне мовчки.

57) Шекспірова видумка. По Ілютарху Антоній промовляв над Цезаревим тілом аж другого дня по вбивстві, за ухвалою сенату.

58) В життєві Антонія Ілютарх оповідає: „Коли принесли Цезарево тіло на площу, де мали налити його, то Антоній виголосив по старому

обичаю врочисту похоронну промову. Бачучи прихильний настрій народа, він підмішав жалоби, розворушив людей вимальовуючи Цезареву доброту, розвернув перед зібраними Цезареву кроваву одежу, що в многих місцях була подіравлена мечами, проклинав убійців і довів народ до такої лютої, що кинув ся на склепи і прилавки на торгівниці і поламавши їх, спалив тіло на них, а потім грозив головними з Цезаревого костра позапалювати доми його воїнів, так що ті заздалегідь мусіли втікати". На основі цих вказівок скомпонував Шекспір Антонієву промову в драмі.

59) За Плотархом.

60) По Плотарху Цезарів зановіт відчитано народови ще перед похороном, незалежно від Антонієвої промови.

61) За Плотархом.

62) Епізод із бідлашним Цінною поетом, що згніб у тім заколоті за те тільки, що паливав ся Цінна, взятий із Плотарха.

63) Плотарх оповідає: сенат переконавши ся, що Антоній навмисно викликає заколоти в Римі, прогнав його з міста. Антоній навербував купу війська, але сенатське військо побито його. Тоді його приятель Лепід віддав йому під коменду заальпейські легіони. Тепер прилучив ся до них і Октавій, у якого також зродила ся думка стати на місці Цезаря і який переконав ся, що Ціцерон і сенат дбають тільки про те, щоб піддержати республіку. Всі ті посередні огнива акції Шекспір пропустив у драмі.

64) Плотарх оповідає, що перший з'їзд тріумвірів відбув ся на острові ріки. З рззу вони не могли погодити ся на проскрипційну лісту, бо кождий хотів знівечити своїх ворогів, а охоронити своїх приятелів. Але кінець кінців вони згодились

на те, щоб знехтувати всі зв'язки свояцтва й приязни. Антоній віддав на поталу Люція Цезаря, свого вуйка, а Октавій Ціцерона, якому завдячував початок своєї кар'єри.

65) Про се у Плутарха нема ніякої згадки.

66) Характеристика Лепіда в переважній частині — копія Шекспірів. Плутарх згадує тільки, що Антоній наперекір Лепідові нахилив Лепідові легіони до послуху собі, та Лепідові він і потім оказував усіякі чести і називав його батьком.

67) Натяк на назву Лепіда: *lepidus*-зяць.

68) Брут і Кассій зустріли ся в місті Сардесі в Малій Азії. Плутарх оповідає, що вони поперед усього замкнули ся в окремії кімнаті і там між собою провадили завзяту сварку, роблячи один одному різні докори.

69) Про Люпілія згадує Плутарх тільки при кінці Брутового життєпису, оповідаючи, як він дав себе взяти в неволю, щоб уможливити втеку Брутові.

70) По Плутарху справа з Люцієм Пеллою була аж другого дня по стрічї Брута з Кассієм у Сардесі. Наслідком жалоби Сардянців Бруголосив хабарника претора Пеллу нечесним (*infamis*), а Кассій невдоволений був сим присудом, вважаючи його занадто острим.

71) Плутарх малює Кассія захопленим на гроші і подає, що з острова Родоса він злунив усе золото й срібло, а надто вимутив ще на горжанах 500 талантів (звичайно пів мільйона р.) грішми, коли тимчасом Брут із цілої провінції Лікії стягнув ледво 150 талантів контрибуції.

72) Згадка про Цезаря в Брутовій розмові з Кассієм знаходять ся й у Плутарха.

73) Плутарх подає, що Брут був іще молодий чоловік і не дуже великий знавець людий.

Доховані до нашого часу статуї показують його мужем 40—45 літнім.

74) Сценка з поетом — тільки в частині Шекспірів концент. Пліутарх оповідає, що Брут і Кассій, замкнувши ся в окремії світлиці, з разу робили один одному гіркі докори, сварили ся голосно, а потім розилакались. Тоді давніший приятель Катонів, Марк Феоній, чоловік поважний, але гуморист, достукав ся до них і почав так комічно декламувати їм Несторову промову з Гомерової Іліади (упіснене до згоди), що Кассій розсміяв ся. Правда, Брут випхнув непрошеного гостя за двері, але лід був уже проломаний. і оба воєводи поєднали ся і засіли до вечері, при якій ішли по частині веселі, по частині філософічні розмови.

75) Передчасну смерть Юрції (вона вмерла від якоїсь хвороби) вчасно вже прикрасила республіканська легенда символічним героїзмом, боюм то вона сама заподіяла собі смерть, ковтаючи розпалене вугля. Це очевидно не що инше, як символічне представлення римської республіки, що вмирає від внутрішньої пожежі. Пліутарх застав уже сю легенду готовою.

76) Сю нараду Пліутарх описує вже при Філіппі і подає, що Кассій був противний рішучій битві тому, бо він і Брут, хоча багатші на гроші, але бідніші на людей. Натомість Брут бажав як найшвидше довести до рішуща: або вернути Римови давню свободу, або згинуть і самому, тим більше, що бачив, як із його війська день за днем утікали вояки до табору тріумвірів.

77) Пліутарх оповідає: Брут мав звичай по вечері трохи проспати ся, потім погоджувати важні воєнні справи, а над раном читати книжку. Оної ночі, заким мав переправити ся з Азії до Європи, снідів він у своїм наметі дуже пізно в задумі

при маленькій свічці. Нараз появилася перед ним дивна, величезна людська стаття і зближала ся до него не говорячи ані слова. Брут запитав: „Чи ти бог, чи чоловік? Чого потребуєш?“ На се відповіла поява: „Я твій злий дух, Бруте; коло міста Філіппі ти побачиш мене знов“. На се Брут без перестраху мовив: „Добре; значить, побачу тебе ще раз“. Звільна щезла поява, якої крім Брута не бачив ані не чув ніхто. Що се був дух Цезаря, се додаток Шекспірів.

78) Плутарх оповідає, що Октавієві вояки не надіяли ся так швидко битви; вони були заняті копанем ровів. коли нараз уся Брутова сила вдарила на Октавійів табор і розбила його. Вся дальша сцена до стор. 100, себ-то розмова Антонія і Октавія з Брутом і Кассієм перед битвою — Шекспірова вигадка.

79) У Плутарха подібна заміна місць відбуває ся між Брутом і Кассієм. Шекспір покористував ся сим натяком, щоб показати, як молодий Октавій звільна забирає перевагу над Антонієм і таким робом підготувати його роль у дальшій драмі „Антоній і Клеопатра“.

80) У Плутарха нема згадки про сю розмову.

81) Гібля, містечко у стіп Етні на Сицилії, славилось своїми пасіками і запахом медом. Шекспір міг дізнатись про него з Вергілієвих Еклог I, 54.

82) Се оповідане майже живцем вняте з Плутарха.

83) І Плутарх згадує про те, що Брут осуджував Катона за самовбійство і держав ся стоїчної філософії, але додає, що при кінці він змінив свій погляд і заявив Кассієви: „В разі

погрому я добровільно вступлю ся з сего нужденного сьвіта. Своє житє я віддав рідному краєви ще в часі березольних ід і за те буду жити в иньшій, кращій сьвіті“.

84) У Плутарха навпаки сказано, що головною причиною погрому республіканців було те, що Брут, побивши праве, Октавієве крило ворожій армії, був певний, що й Кассій мусів побідити і занедбав вислати йому поміч.

85) Із Плутарха взято тільки головну основу сеї сцени: що Кассій через помилку, не дождавшись Тітінія, велів Піндарови вбити себе і що Піндар убивши його втік. Згадка про те, що Кассій згіб від того самого меча, яким убив Цезаря — Шекспірова власність.

86) І тут із Плутарха взято тільки факт, що Тітіній убив себе при Кассієвим трупі.

87) Тассос, місточко недалеко Філіппі.

88) Взято з Плутарха.

89) Взято також із Плутарха.

90) Плутарх оповідає, що другого дня по смерті Кассія Брут пробував ще боронити ся, але воляки нарешті відмовили йому послуху. Тоді він обернув ся до одного з них. Кліта, просячи, щоб сей убив його. Кліт замість відповіді заплакав. Також Дарданій, Волюмвій і ще деякі не хотіли зробити сего. Про смерть Брутову Плутарх подає дві версії. По одній Стратон держав меча і Брут кинув ся на него, а по другій Брут і Стратон повконували свої мечі рукоятями в землю і кинувшись на них згибли оба поруч себе. Шекспір покористував ся першою версією.

91) По Плутарху Мессала по Брутовій смерті здобув собі приятель у Октавія.

92) Плутарх оповідає, що Мессала плачучи привів Стратона до Октавія і сказав: „Глянь, Цезаре, се той чоловік, що зробив мойому Брутові остатию прислугу“. Октавій після сего прийняв його до себе в службу і мав із него вірного слугу.

93) У Плутарха нема ніякої Антонієвої промови про Брута, а тільки сказано, що Антоній велів з військовою парадом відвезти Брутове тіло і відіати його матери, щоб похоронила його. Шекспір для отсеї промови покористував ся власними увагами Плутарховими про Брута.

94) Плутарх додає, що Октавій дозволив на те, щоб у Медіолянї лишила ся бронзова статуя, поставлена там на честь Брутові.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

I. В белетристичній серії :

Ціна в короновій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповідання	1'60	к.
2. Іван Франко. Поеми	1'60	„
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1'40	„
4. Ію де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1'30	„
5. Іван Франко. Полуйка і иньші бориславські оповідання	1'40	„
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1'60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2'20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60	„
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці .	1'60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1'80	„
11. Генрик Понтоппідан Із Хат. Оповідання .	1'40	„
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання	1'20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1'60	„
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповідання	1'60	„
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха .	1'40	„
16. Панас Мирний. Лихі люди	1'40	„
17. Короленко. Судний день	1'20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1'60	„
19. К. Іуцков. Уріель Акоста	1'40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1'80	„
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1'60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0 90	„

23.	Лесь Мартович. Нечитальник.	1.60	к.
24.	Михайло Коцюбинський. По людському .	2.00	"
25.	В. Оркан. Скапаний світ.	1.00	"
26.	Василь Стефаник. Дорога	1.60	"

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, науковій серії, „Національній Бібліотеці“ вийшли :

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енгельс: Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власности і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серії не опрацьовуєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли :

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина. Ціна 20 сот.
2. Курцій Руф, Фільотас. Ціна 20 сот.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PR
2795
S762J85
1900
c.1
ROBA

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 14 05 06 008 7